

Ress Imre

Hajnal István, a kismartoni hercegi levéltáros

Az első világháború után az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását követő nemzetállami elrendezés azzal a következménnyel járt, hogy a közép- és koraújkori magyar történelem kutatásához nélkülözhetetlen, magánkezelésben lévő családi levéltárak többsége az új államhatárokon kívülre került. Az újonnan birtokba vett területeken berendezkedett utódállamok nem csupán a közigazgatás folyamatosságához szükséges állami és törvényhatósági iratanyagra tartottak igényt; a katonai megszállás nagyon gyakran a magyar politikai elit és a történelmi családok magánlevéltárait sem kímélte. Az új nemzetállamok a levéltári anyag birtoklásával szándékoztak megteremteni a létüket igazoló történelemábrázoláshoz szükséges forrásbázis feletti kizárólagos rendelkezést. A magyar nemzetiségi elnyomás dokumentálására szállította el a román megszálló katonaság 1919 nyarán Budapestről a magyar belügyminisztérium rezervált, bizalmas iratait és foglalta le a századelő egyik neves magyar politikusának, Justh Gyulának az irathagyatékát a Csanád megyei Tornyán levő családi kúriában. A Felső-Magyarországra bevonuló cseh légionáriusok első kulturális akciói közé sem csupán a magyar történelemre utaló köztéri szobrok eltávolítása tartozott. Az Andrássy-család tóketerebesi kastélyában az 1871-ben elvetélt cseh kiengedési kísérletre vonatkozó titkos iratok után kutattak, hiszen az akkori törekvéseik kudarcát a korabeli cseh közvélemény az egykori magyar miniszterelnök, Andrássy Gyula nevéhez kapcsolta.¹ A békeszerzések előkészítésének időszakában az utódállamok között valóságos versenyfutás bontakozott ki a Habsburg-monarchia levéltári örökségének, a bécsi központi levéltárakban felhalmozódott történeti forrásanyagnak a területi elv alapján történő kizárólagos megszerzésére. A császárvárosba rendelt olasz katonai ellenőrző misszió például 1919 januárjában minden megállapodás nélkül a saját értékítélete alapján választotta ki és szállította el az olasz vonatkozásúnak nyilvánított könyvtári, levéltári és múzeumi anyagot.² Ehhez képest méltányosnak mutatkozott az új délszláv állam, amely csak betekintésre, a bécsi követségére kölcsönözte ki a közös pénzügyminisztérium boszniai-hercegovinai ügyosztályának iratait. Az már más kérdés, hogy a kölcsönvett iratokat nem adták vissza, s a többszáz folyóméternyi iratanyag később titokban Belgrádba és Szarajevóba került. Az iratok tulajdonjogi helyzetéről a második Jugoszlávia felbomlásaig, tehát az 1990-es évekig sem született államközi megállapodás.³ A csehszlovák

1 Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL), Országos Levéltári Levéltár (továbbiakban OLL), Y 1, 212. cs. és Schmidt 1995: 7.

2 Neck 1978: 436–438.

3 Rill–Springer–Thomas 1982: 326–328.

állam pedig 1920 januárjában a szénszállítások felfüggesztésével fenyegetve kényszerítette az osztrák kormányt – a levéltári anyag kezelése nemzetközileg elfogadott szabályát, a proveniencia elvét megsértve – a Csehország területére vonatkozó levéltári forrásanyag szinte teljes egészének azonnali kiszolgáltatására.⁴

A kortársi szakmai körökben élénk visszhangot kiváltó levéltárfoglalások és az állami szuverenitás változásával járó bizonytalanság ösztönözte a két legnagyobb magyar magánlevéltár tulajdonosát, herceg Batthyány-Strattman Lászlót és herceg Esterházy Pált, hogy a Német-Ausztriához csatolandó nyugat-magyarországi területen működő levéltáraikat az új magyar országterületre költöztessék. A levéltárak új helyre történő áthelyezésének kedvezett, hogy a nyugat-magyarországi területsáv Ausztriának való átadása több évig elhúzódott, arra csak 1921 őszén került sor. Kisebberőfeszítést jelentett a Moson megyei Köpcsényben lévő Batthyány-családi levéltár Körmentre telepítése, hiszen jelentős mennyiségű családi és birtokigazgatási iratot már korábban is a vasi városban őriztek. Míg a Batthyány levéltár történeti iratainak átszállítása – az akkor csekély értékűnek tekintett 19. századi birtokgazdálkodási iratok kivételével – 1920-ban befejeződött, a herceg Esterházy család kismartoni főlevéltárának sorsáról ekkor még nem született döntés. Ebben közrejátszott a hitbizomány tulajdonosának, herceg Esterházy Miklósnak 1920 áprilisában viszonylag fiatalon, egy lovas baleset folytán bekövetkezett váratlan halála, s az azt követő nagykorúsítási eljárás, amelynek során legidősebb fiát, a mindössze 19 esztendő Pált tették meg a hitbizomány örökösének. A családi tanács, amelyben Pál herceg rokonai tanácsadóinak, gróf Esterházy Móric egykori miniszterelnöknek és anyai nagybátyjának, gróf Cziráky Lászlónak volt meghatározó szerepe, csak 1921 nyarán határozta el a kismartoni főlevéltár iratainak Eszterházán, a mai Fertődön való elhelyezését.⁵ Érdemes azonban megjegyezni, hogy az akkori hercegi levéltárnok, Gaszner József politikai és szakmai okokból egyaránt ellenezte a főlevéltár Kismartonból való elköltöztetését. A jogász végzettségű Gaszner kétségkívül jól képzett, szakmai tapasztalattal rendelkező levéltáros volt. A Magyar Országos Levéltárban a törvényes előírásoknak megfelelően 1910-ben letette a levéltári kezelői, majd 1914-ben a fogalmazói vizsgát. Az Árva megyei Alsókubinban 1910-ben választották meg megyei levéltárosnak és egyidejűleg végezte a muzeális jellegű Csaplovics Könyvtár kezelését is.⁶ A háború alatt katonai szolgálatot teljesített⁷ és az összeomlás után veszítette el megyei állását. A több évtizede szolgáló, betegeskedő Merényi Lajost 1919 elején történt nyugdíjazása után követte a hercegi levéltárosi tisztségben, véglegesítése pedig 1920. június 1-i hatállyal történt. A hercegi levéltáros feladatköre korántsem korlátozódott a kismartoni főlevéltárban összegyűjtött iratok és a fraknői várban tárolt központi birtokigazgatási szervek, uradalmi hivatalok regisztratúráinak, valamint a hitbizományi könyvtár állományának kezelésére,

4 Hummelberger 1985: 44–46.

5 Soós Géza kormányzó utasítása Gaszner Józsefnek, Kapuvár, 1921. július 30. MOL Esterházy Hercegi Levéltár (továbbiakban EHL), P 144, 44. csomó, Nr. 6392.

6 MOL OLL Y 1, 1914 – 997.

7 *Levéltárosok Lapja* 1915. 50.; 1916. 26.

hanem a társadalmi és politikai feszültségektől terhes időszakban ráruházták a kismartoni, eszterházi, bécsi, budai és soproni palotában, továbbá a fraknói és a lékai várban található muzeális gyűjtemények, történeti értékű berendezési tárgyak felügyeletét. A fraknói kincstárát a hercegi levéltáros az ottani várgondnokkal közösen kezelte.⁸ Elsődleges feladatnak az értékesebb muzeális tárgyaknak az új magyar államterületre telepítését tekintették, s ezeket a kényes műveleteket a hercegi levéltáros irányította. Kiemelkedett az Esterházy-kincsek kérdésének rendezése, amelyeket a Tanácsköztársaság idején államosítottak és helyeztek el a budapesti Iparművészeti Múzeumban. A nyugat-magyarországi területek átcsatolása miatti politikai bizonytalanságra tekintettel – Gaszner javaslatára – a rendkívül értékes kollekció a tulajdonjog fenntartása mellett letétként múzeumi őrizetben maradt.⁹ A fraknói vár fegyvertárának duplumaiból és fölös példányaiból szintén letétként jutott nagy mennyiségű hadtörténeti ritkasághoz az 1918 után felállított budapesti Hadtörténeti Múzeum az intézmény igazgatójának, Aggházy Kamill őrnagynak a válogatása alapján. Emellett három vagon töltöttek meg azok a muzeális jellegű hadtörténeti emlékek, tárgyak, amelyeket a fraknói várból ekkor vittek át Eszterházára. A fraknói vár fegyvergyűjteményének gazdagságát jól mutatta, hogy a meglévő készletekből olyan módon sikerült pótolni az elszállított anyagot, hogy legfeljebb a nagyon járatos szakember ismerhette fel a korábban különböző kiállításokon szerepelt, a szakirodalomban ismertetett tárgyak hiányát. A muzeális tárgyi emlékeknek az új magyar államterületre szállítása egyébként azzal a megfontolással történt, hogy ez az anyag képezi egy jövőben felállítandó Esterházy Múzeum alapját. A muzeális értékek magyarországi elhelyezése ellenére a levéltár kérdésében Gaszner a végsőkig kitartott amellett, hogy politikailag helytelen, szakmai szempontból elhibázott és veszélyes a levéltárnak Kismartonból Eszterházára költöztetése, mert ott hiányoznak a levéltári anyag használatához és biztonságos elhelyezéséhez szükséges tárgyi feltételek. Politikailag azért kifogásolta a kismartoni igazgatási központ feladását, mert az nyilvánvalóvá tette a Nyugat-Magyarország elvesztésébe való belenyugvást, másfelől az Ausztriában kormányon levő szociáldemokratákról sem feltételezte, hogy az osztrák igazgatás alá kerülő területen kisajátítsanak egy magánlevéltárat vagy korlátozzák működését. Egyébként is átmenetinek, ideiglenesnek tartotta az osztrák uralmat, amelynek reményei szerint vagy az Anschluss, tehát az életképtelennek tekintett osztrák állam Németországhoz csatlakozása vagy pedig a közeli, sikeres monarchista restauráció fog véget vetni, s ez egyszerre meghaladottá teszi a Nyugat-Magyarország hovatartozása körüli magyar–osztrák szembenállást. Bár politikai helyzetmegítélése illúzióknak bizonyult, az eszterházi elhelyezési feltételeket kétségkívül jogosan kifogásolta, mert azok valóban alkalmatlannak és tűzveszélyesnek bizonyultak az 1921 őszi osztrák bevonulás elől Kismartonból végül is

8 Kormányzói körrendelet a hercegi levéltáros feladatairól. 1921. április, MOL EHL P 114, 44. csomó, Nr. 6316.

9 Gaszner József jelentése hg. Esterházy Miklósnak, Kismarton 1920. március 20. MOL EHL P 114, 47. csomó, Nr. 6853.

elszállított törzslevéltár befogadására.¹⁰ A korábban négy teremben felállított levéltárat Eszterházán ládába csomagolva két kisebb helyiségben zsúfolták össze, ahol nemcsak a kutatás vált nehézkessé, hanem a nedvesedés jelei is mutatkoztak. De ennek a kérdésnek a megoldására Gasznernek nem maradt sem elég ereje és sem ideje. A fronton szerzett betegsége és túlhajszolt életmódja – a levéltár költöztetéséhez nélkülözhetetlen leltározás rendszeres éjszakai munkát követelt – 1922 tavaszán, három kiskorú gyermekét hátrahagyva, váratlanul sírba vitte.¹¹

Az utódjának felvett Hajnal István pályáját a Monarchia felbomlását követő években legalább olyan egzisztenciális bizonytalanság kísérte, mint amilyen ingatag helyzetben a nemzeti ellentétek keresztútjába került kulturális javak és levéltárak voltak. A középiskolai tanári végzettséggel és bölcsészdoktorátussal rendelkező Hajnal 1914. december 1-től lett a Monarchia elitképzőjének számító bécsi középiskola, a Theresianum magyar prefektusa. Az 1910-es reformot követően az intézet magyarországi diákjai saját, külön tanrend és érettségi szabályzat szerint tanultak, amit a prefektus felügyelt és irányított. Bécsi tanári működésének gyorsan vége szakadt. 1915 júniusában a somogyi 44. közös gyalogezredhez vonult be katonai szolgálatra, s a sebesülését követő felgyógyulását kivéve a háború végéig a fronton szolgált. Bár leszerelése után visszatért a Theresianumba, megbízatása az intézmény közös jellegének megszűnése folytán érvényét veszítette. Az egyetlen bécsi békeévet középkori írástörténeti tanulmánya befejezésére fordította, amellyel 1921-ben habilitált és egyetemi magántanári címet szerzett.¹² Egzisztenciális gondjai ezzel persze korántsem oldódtak meg, hiszen 1920-tól helyettes tanárként az Országos Széchenyi Könyvtárba való ideiglenes beosztása csak kényszerű átmenetnek számított. A szerény fizetés mellett csak hosszútávon hasznosuló tudományos befektetést jelentett a Magyar Történelmi Társulattól kapott megbízatása, a Kossuth-emigráció törökországi tevékenységére vonatkozó források kiadására. Ez a kutatás két év alatt kilenc hónapos tartózkodást tett lehetővé számára a Bécsi Magyar Történelmi Intézetben,¹³ de a budapesti letelepedésével járó anyagi gondjai változatlanul fennmaradtak. Az állami szolgálatban való megállapodottság ígéretét az Országos Levéltárba 1922. január 1-i hatállyal történt országos allevéltárnoki kinevezése jelentette, de az intézmény akkori állapota nem volt alkalmas a Hajnal által remélt elmélyült tudományos munkára. Az Országos Levéltár tisztviselői állományát már a század eleje óta megosztó áldatlan személyi ellentétek és kölcsönös leszámolások, amit jórészt a rendkívül mostoha fizetési feltételek és előmeneteli lehetőségek idéztek elő, ekkor érték el tetőpontjukat. Egyfelől a háború után megkisebbedett ország állami intézményeinél létszámcsökkentést kellett végrehajtani, amit Csánki Dezső, az Országos Levéltárnak a polgári forradalom idején még előléptetett, a Tanácsköztársaság alatt Lukács György közoktatási népbiztos által eltávolított, majd utána ismét re-

10 Gaszner József Horváth Gábor hercegi titkárnak. Kismarton, 1921. augusztus 11. MOL EHL P 114, 44. csomó Nr. 6392.

11 özv. Gaszner Józsefné Horváth Gábornak, Budapest, 1922. szeptember 7. MOL EHL P 178, 1. csomó.

12 Glatz 1993: XI–XIII.; Lakatos 1996: 224–226.

13 Újváry 1996: 194.

aktivált vezetője arra használt fel, hogy megszabaduljon a személyét és munkamódszerét korábban bíráló, vetélytársnak számító munkatársaitól. Másfelől egyre határozottabban érvényesült az ekkor még a belügyminiszteri posztot betöltő Klebelsberg Kunó tudománypolitikai törekvése, hogy az Országos Levéltárat a magyar történettudomány fő kutatóbázisává fejlessze. Klebelsberg világosan látta, hogy ehhez elkerülhetetlen a megfelelő tárgyi, személyi és pénzügyi feltételek megteremtése, hiszen az országos közgyűjtemények finanszírozása, tudományos munkatársainak fizetése rendkívül alacsony szinten volt az államigazgatási hierarchiában. Ennek orvoslását szolgálta egyik első kultuszminiszteri intézkedése, a Magyar Nemzeti Múzeumot, a Magyar Országos Levéltárat, a Szépművészeti Múzeumot, az Iparművészeti Múzeumot és a budapesti Egyetemi Könyvtárat összefogó Országos Magyar Gyűjteményegyetem létrehozása és a megfelelően dotált tudományos tisztviselői állások rendszeresítése (1922. évi 19. tc.). Ez a törvény az Országos Levéltár esetében egyúttal jelentős mértékben megváltoztatta a tudományos tisztviselői állás betöltésének feltételét. Többé már nem az igazgatási ismerteket preferáló jogi vagy bölcsészeti egyetemi végzettség és az 1883. évi 14. tc. által megkövetelt levéltári fogalmazói vizsga eredményes letétele volt az országos levéltári tudományos állás betöltésének feltétele, hanem a tudományos kutatásra való alkalmasságot bizonyító bölcsészdoktorátus. Az ilyen képzettségű levéltárosok számára az anyagi biztonságot és elismerést a VIII. fizetési osztályba való besorolás ígérte. A két fiatal szakembernek, Hajnal Istvánnak és Mályusz Elemérnek, még a gyűjteményegyetemi törvény megjelenése előtt, de már annak szellemében a tudományos tisztviselőknek előírányozott VIII. fizetési osztályba, országos allevéltárnoki rangban, kívülről történt 1922. januári kinevezése az Országos Levéltár hivatalnoki karában erős visszatetszést szült, hiszen korábban ilyen előmenetelre a levéltári állományban levő, akadémiussá választott levéltárosoknak is csak több évtizedes „sanyarú szolgálat” után nyílt lehetőség. Az Országos Levéltárban az 1922. év folyamán erőszakosan végrehajtott személycserék egyébként olyan megrázkódtatást okoztak, hogy az intézmény hivatalos évi beszámolójában még Csánki is arról szólt, hogy „jelentősebb, voltaképpeni tudományos munka nem folyhatott”.¹⁴

Hajnal az Országos Levéltárban nem kapott önálló levéltárosi referenciát, hanem adminisztratív feladatokat intéző „másodszerkesztőként” az akkor induló *Levéltári Közlemények* megjelenésének előkészítését és beköszöntő számának összeállítását szervezte. Egyetemista kora óta meghitt barátjának, a Soproni Városi Levéltárban alkalmazást nyert Házi Jenőnek bizalmasan elárulta, hogy fenntartásokkal végzi a kapott feladatot, mert még nincs a folyóiratnak kialakult céltudatos programja. „Az Országos Levéltár kiadásában egy levéltári közleményeket tartalmazó folyóirat fog megjelenni. Állami pénzen, Klebelsberg kezdeményezésére. Szerkesztője Csánki lesz, másodszerkesztője csekélységem. – Részemről nem fogadtam túlságos örömmel a tervet. Nincs borzasztóbb, mint egy folyóirat, amire nincs éppen föltétlenül szükség. De ha már megcsinálják – (pedig már perfekt a dolog) hát az a fel-

14 Sashegyi 1978: 39–43.

fogásom, adjunk valami igazán használható, értelmes dolgot, ne pedig álmos botorkálással összetákoltsunk valamit. Legyen célja, gerince a vállalatnak.”¹⁵ Szerkesztői munkája során közelről tapasztalta a nyomasztó intézményi légkört, valamint a Levéltár vezetőjének, közvetlen előljárójának, a *Közlemények* szerkesztőjének, Csánki Dezsőnek sokszor kiszámíthatatlan, szeszélyes intézkedéseit.¹⁶ Ilyen körülmények között ezért nem is kellett különösebben kapacitálni, amikor 1922 júniusában az Esterházy hercegi hitbizomány által meghirdetett levéltárosi állásra miniszteri pártfogója helyeslésével beadta pályázatát. A levéltáros alkalmazását az ifjú herceg korábbi nevelője és nagy befolyással rendelkező bizalmasa, Horváth Gábor intézte.¹⁷ Az örökös hercegi titkár fontosnak tartotta ifjú ura társadalmi presztízsének növelésére a tudományos vállalkozások támogatását és az Esterházy hercegi család közéleti szerepének modern történeti feldolgozását. Tanácsára az Esterházy-hitbizomány 1921-ben 250.000 koronás adományban részesítette az anyagilag nehéz helyzetbe került Magyar Tudományos Akadémiát és különböző összegekkel rendszeresen támogatta más tudományos társaságok tevékenységét is.¹⁸ Gyakorlatilag a Horváth Gábor által kezdeményezett tudományos mecénatúra egyik új formáját jelentette, hogy a hercegi levéltárosi állást 1922-ben kifejezetten történeti feldolgozó munkára alkalmas személlyel kívánták betölteni. A hercegi levéltáros korábban mindig jogi végzettséggel rendelkezett és elsődleges feladata a hitbizomány igazgatásához és jogügyleteihez való információszolgáltatás volt.¹⁹ Meg kell azonban jegyezni, hogy a hercegi levéltáros igazgatási feladatoktól való fokozatos mentesítése és a család történetének feldolgozásával való megbízása már korábban felmerült. Gaszner József egyik Horváthnak szóló előterjesztésében olvashatunk arról, hogy a két 17. századi Esterházy nádor, Miklós és Pál, modern biográfiájának elkészítésével kell revidálni az Esterházy családról Thaly Kálmán kurucos történelemszemlélete nyomán a magyar közvéleményben kialakult negatív történelmi értékítéletet.²⁰ Ennek érdekében konzultált Gaszner halála után az utód kiválasztásáról az ifjú herceg nevében Horváth Gábor a kompetensnek tekintett Magyar Történelmi Társulat elnöki tisztét betöltő Klebelsberg Kunoval és az Országos Levéltár szaktekintélynek számító főigazgatójával, Csánki Dezsővel. Mindketten Hajnal Istvánt javasolták, akit kétségkívül vonzottak a kilátásba helyezett történetírói feladatok és különösen az elmélyült tudományos kutatás lehetősége. Szakirodalmi ismeretei alapján tisztában volt az Esterházy hercegi levéltárnak a történeti kutatásban mindaddig csak kevésbé hasznosított középkori oklevelekben való gazdagságával, ami

15 Hajnal István Házi Jenőnek, Budapest, 1922. március 27. Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban SL), XIV. 98. Házi Jenő főlevéltáros irathagyatéka. 12. doboz. Hajnal István Házi Jenőnek írott leveleire Dominkovits Péter főlevéltáros hívta fel figyelmemet és bocsátotta azok szövegét betűhív másolatban a rendelkezésemre. Nagyvonalú segítségét őszintén köszönöm.

16 Hajnal István Házi Jenőnek, Budapest, 1922. június 16. SL XIV. 98. 12. doboz

17 Molden 1999: 87. 125–126.

18 MOL P 114, 75. cs. A köteg, Nr. 32.

19 Rész 1999: 408–411.

20 Gaszner József Horváth Gábornak, Kismarton, 1921. február 19. MOL EHL P 114, 44. cs. Nr. 6307.

kedvező kilátást jelentett medievisztikai bűvárkodásai folytatásához. Az újkori feladatot, az Esterházy nádorok életrajzát pedig – mint bevallottan Szekfű Gyula történetírói módszereinek követője – a szaktudományos követelményeknek megfelelően a társadalmi-gazdasági környezetbe ágyazva, a szellemi műveltségi viszonyokat az európai összefüggéseiben ábrázolva szándékozott elkészíteni.²¹

Hajnal döntésében nyilván az is szerepet játszott, hogy a hercegi levéltáros anyagi megbecsülése jóval meghaladta az Országos Levéltárban oly irigylet, s csak kevesek számára elérhető VIII. állami fizetési osztály által nyújtott jövedelmet, amelyet az 1920-as évek első felében a vágató infláció egyébként is folyamatosan elértekkéntelenített. Az Esterházy-hitbizomány alkalmazottairól kiadott 1912. évi rendtartás szerint a hercegi levéltáros a legfelső birtokkormányzati szerv, a Központi Igazgatóság hat legjobban javadalmazott tisztviselője közé tartozott. A hercegi levéltárost ugyanis – a hitbizomány egészét irányító kormányzó és az ügyvitelt felügyelő igazgató után – a három műszaki illetve pénzügyi tanácsossal azonos fizetési kategóriába sorolták be. Hátrányt jelentett viszont, hogy a hercegi levéltáros nagyobb anyagi elismeréséhez hosszabb munkaidő tartozott. Míg az Országos Levéltárban a munkaidő az 1920-as években 9 órától 14 óráig tartott, a hercegi levéltáros napi hét órát volt köteles hivatalában tartózkodni. Hajnal elhatározásában még egy másik, egyéni szempont is közrejátszott. A fronton töltött évek reumatikus, izületi elváltozásokat idéztek elő szervezetében, és az ott szerzett krónikus megfázása a füstös fővárosban gyakran váltott ki különböző légúti panaszokat. Ennek gyógyítására orvosai levegőváltozást, a nagyvárosból néhány évre vidékre való költözést ajánlották. Az Alpoknálján fekvő Kismarton alkalmas helynek látszott idült betegségéből való gyógyulására is. Végeredményben mégis Hajnal egészségi állapota volt az, amely majdnem meghiúsította hercegi levéltárosnak való elszegődését, illetve járult hozzá ahhoz, hogy új szolgálati helye egy ideig csak korlátozott létbiztonságot hozott. A hitbizomány vezetői ugyanis nem akartak újabb Gaszner-esetet, hogy egy háborút megjárt, betegeskedő tisztviselő felvételével esetleg rövid időn belül ismét nyugdíjfizetési kötelezettsége keletkezzen a hitbizománynak. Hajnal kismartoni szolgálatának megkezdése azért húzódott el több hónapig, mert különböző források alapján ellenőrizték az információkat betegségéről. Végül 1922 október elsejétől a későbbi végleges alkalmazás ígéretével kapott három évre szóló olyan ideiglenes jellegű szerződést, amely lehetővé tette, hogy az adott időszakban bármikor, minden indoklás és nyugdíjjogosítvány nélkül elbocsáthatták állásából. Kiszolgáltatottságát az tetőzte be, hogy az Országos Levéltártól hercegi levéltárosi próbaidejének tartalmára kilátásba helyezett fizetés nélküli szabadságát félév elteltével már nem hosszabbították meg,²² ezért lemondani kényszerült állami állásáról, ami egyidejűleg állami nyugdíjigényének elvesztését is jelentette, mert formai hiba miatt nála a harctéri szolgálatban töltött idő beszámításakor nem alkalmazták a törvényben

21 Hajnal István Horváth Gábornak, Budapest, 1922. augusztus 1. MOL EHL P 178. 1. cs.

22 Hajnal István Csánki Dezsőnek, Eszterháza, 1923. március 17. MOL OLL Y 1, 1923 – 291.

előírt kétszeres szorzót.²³ A világháborút becsülettel végigharcoló generációval való bánásmódra és e nemzedék jogos elégedetlenségének forrására világít rá, ahogyan a sérelmének orvoslását kereső Hajnal esetét a különböző hatóságok mindvégig kezelték, noha egyébként neki a hivatalban lévő kultuszminiszter volt a szakmai pártfogója. Katonai szolgálati idejének elismeréséhez ismételten különböző igazolásokat követeltek tőle leszerelésének körülményeiről és a Tanácsköztársaság alatti – a bécsi tartózkodása miatt megkérdőjelezett – nemzethű magatartásáról.²⁴

Bizonytalan munkajogi helyzete azonban nem akadályozta abban, hogy kismartoni szolgálata kezdetétől óvatosan, de határozottan, megalapozott szakmai felkészültségére támaszkodva fogalmazza meg a hercegi levéltár kezelésével kapcsolatos elképzeléseit, terjessze elő a szükséges szervezeti és rendezési változtatásokat, és fogadtassa el a levéltári forrásanyag ismeretében fokozatosan érlelődő és módosuló tudományos programját. Hamarosan szembesült azzal, hogy a kellemes éghajlatú, nyugodt kisvárosban az előzetes megbeszéléseken körvonalazott levéltári kutatómunkának teljességgel hiányoznak a feltételei, hivatali és rendezési feladatai pedig egy időre bizonyosan nem teszik lehetővé a történeti feldolgozáshoz szükséges elmélyülést. A legnagyobb gyakorlati nehézséget a levéltári anyag szétszakítottsága okozta. A középkori okleveleket a későbbi jogbiztosító jellegű iratokkal együtt, uradalmak szerinti csoportosításban, az 1921 őszi elszállításuk óta, ládába csomagolva, Eszterháznál őrizték. Emellett idekerült Kismartonból, szintén ládába csomagolva, a hercegi ház tagjainak 17–18. századi levelezése, valamint közpolitikai működésének teljes iratanyaga. Az eszterházi raktározás körülményei között tudományos kutatómunkát nem lehetett végezni, hiszen még a különböző jogügyletekhez és birtokigazgatási feladatokhoz nélkülözhetetlen iratok adminisztratív célú kiemelése is nagy nehézséggel járt. Kismartonban főként a hitbizomány 18–19. századi főtisztviselőinek irathagyatéka, a térképtár, az úrbéri iratok hatalmas sorozata, a 19. században élt családtagok teljesen rendezetlen magánlevelezése és közéleti iratanyaga, továbbá hét termet megtöltő, alig rendezett igazgatósági és számvevőségi irat-

23 Hajnal István nyugdíjigénye elutasításáról hozott közigazgatási bírósági határozat másolata, MOL OLL Y 1 1926 – 496.

24 Hajnal István Házi Jenőnek, Kismarton (Eisenstadt) 1929. január 10. SL XIV. 98. 12. doboz
Az alábbi levlérléslet jól jellemzi a Hajnallal szembeni megalázó eljárást: „Kismartonban élttemkor abban a hiszemben voltam, hogy katonai ügyeim rendben vannak. Voltak, kik tudósítottak, hogy igazolásom megjelent a Közlönyben. Kissé indolens voltam, elismerem; de mivel a forrad(alom) után itt lejelentkeztem, karhatalomban voltam, azt hittem, minden rendben. Most utánajárván, kitűnt, hogy még csak igazolva sem vagyok. Beadtam a kérvényt, kellő bajtársi igazolásokkal. Azonban ép a kommunizmus alatt Bécsben voltam, mint a Terezianum prefektusa. Ezt az időt ezredtársaim nem igazolhatták. Beadtam ugyan a Terezianum hivatalos szolgálati bizonyítványát, de erre azt mondták, hogy akkor Bécsben minden kommunista volt, még a Terezianum is az lehetett. Én most volt kollégáimtól, Labantól és Tanedlytől kértem igazoló iratokat; pozíciójuk talán szavahihetőkké teszi őket katonáék előtt is. De egyikük sem katona. Ezért, minden eshetőségre, mellékelni akarnék igazolásokat katonáktól is, hogy még egyszer vissza ne utasítsanak újabb adatszerzésre. Három vitéz barátom van, illetve egyik a bátyám; a másik Csik László, – a harmadik Te lennél. Nem emlékszem rá, hogy a kommün idején valahogyan érintkeztünk e, Te és én. De tudod, hogy akkoriban a paleografán kívül semmivel sem törődtem. Ha tehát nem lenne semmi kifogásod, arra kérek, hogy érzelmeimet, nemzethűségemet az időkben is ismerted s tudod, hogy csakis tudományos hivatásomnak éltem és semmi politikai ügyben nem vettem részt.”

együttes, valamint az Esterházy udvar zenei életére vonatkozó különböző eredetű iratok, kéziratos kották gyűjteménye, a zenei levéltár maradt vissza. Emellett megoldásra várt a kismartoni kastély melletti, használaton kívüli lovardában felhalmozott 19. századi birtokigazgatási iratok elhelyezése és adminisztratív célú használhatóságának megteremtése. A harmadik, egyben a legnagyobb levéltári raktárbázis Kismartontól 13 kilométerre, Fraknó várában alakult ki, ahol az 1920-as évek elején már huszonhét kisebb-nagyobb termet töltöttek meg a 17. század elejétől kezdődő birtokigazgatási, úri-széki iratcsomók és a községi hagyatéki leltárak, árvakönyvek vaskos kötetei. A hercegi levéltáros által intézett ügyek mintegy harmadához a fraknói várban található állagokat kellett igénybe venni, amelyhez csupán egy idős várgondnok segítségével számíthatott. A három székhely közötti állandó ingázás gyakorlatilag azt eredményezte, hogy Hajnal munkaidejének közel negyede utazással telt el.

Nagy gondot okozott és óhatatlanul számtalan konfliktussal járt Hajnal számára a hitbizomány kiterjedt hivatali hierarchiájában a levéltár igazgatási feladatainak meghatározása, a különféle adminisztratív eljáráshoz szükséges iratok felkutatása és kölcsönzésük esetén az iratkezelési fegyelem érvényesítése. A különböző hercegi hivatalok részéről általánosan elterjedt az a gyakorlat, hogy kényelemből vagy valamilyen kockázattal járó döntés elodázása végett, a legkülönbözőbb ügyeket az előzmények vagy a döntés alapjául szolgáló precendens esetek felkutatása ürügyén a levéltárba tették át. Az ilyen igazgatási esetek többségéről aztán kiderült, hogy az előzmények sok esetben éppen a szóbanforgó hivatalok feldolgozatlan irattáraiban porosodtak. Hajnal javaslatára végül egy olyan racionális szabályozásra került sor, amely szerint az egyes hivatalok csak a hitbizomány egészéről áttekintéssel rendelkező központi igazgatóság közvetítésével bízhatták meg a levéltárost adminisztratív célú kutatási feladatokkal. Az ügymenet gyorsasága és a kiemelt fontosságú ügyek gyors elintézése végett a hercegi kormányzó, a jogtanácsos és a titkár közvetlen érintkezésben maradt a levéltárossal.²⁵ Már Hajnal elődje is jelezte rövid szolgálata alatt, hogy 1891 óta megszűnt a kölcsönzési napló vezetése, így teljesen esetleges volt az adminisztratív vagy kutatási célra kölcsönzött iratoknak a levéltárba való visszakerülése. Az iratcsomókból kikandikáló átvételi elismervények valóban tekintélyes hiányokról tanúskodtak. Ezek alapján Hajnal tisztességgel megkezdte a sokszor eredménytelen küzdelmet a már több évtizede kölcsönzött iratok visszaszerzésére. Megismételt felhívásai nemcsak a hercegi hivatalok részéről váltottak ki neheztelést.²⁶ Az új körülmények között még jószándék esetén is komoly problémát jelentett, hogy egy kolozsvári egyetemi tanárnak a háború előtt egyszerűen postán elküldött régi magyar kalendáriumokat immár csak két országhatáron keresztül lehetett visszajuttatni.²⁷ Az iratok elkallódásának megakadályozására Hajnal a levéltári igazgatásban nélkülözhetetlen kölcsönzési naplót nyitott, bevezette az örjegyek

25 Hajnal István jelentése hg. Esterházy Pálnak, Kismarton 1923. február 27. MOL EHL, P 114, 45. cs. Nr. 6439.

26 Körrendelet a hercegi hivatalokhoz, Eszterháza, 1925. április 6. MOL EHL, P 114, 45. cs. Nr. 6403.

27 Hajnal István jelentése hg. Esterházy Pálnak, Kismarton 1924. augusztus 20. MOL EHL, P 114, 45. cs. Nr. 6403.

használatát és a kölcsönzött iratok tulajdonbélyegzővel való lepecsételését. A levéltárban való kutatást külső személyeknek egyelőre nem engedélyezték, s így a tudományos érdekű kutatási megkeresések írásbeli megválaszolása Hajnalra hárult. Ennek a terhes feladatnak szívesen tett eleget, mert a hercegi levéltárban vállalt missziója egyik lényeges céljának tekintette a tudományos kutatás feltételeinek megteremtését, és a levéltári anyag tudományos célokra való használhatóvá tételét. A nyitottságra való törekvésének az lett a következménye, hogy az igazgatási racionalizálás ellenére, folyamatosan növekedett az általa adott, huzamosabb kutatást igénylő tudományos érdekű tájékoztatás aránya.²⁸

A nagymennyiségű rendezésre váró iratanyag besorolása és a levéltár igazgatási feladatai során jelentkező problémák arra ösztönözték Hajnalt, hogy elméletileg is újragondolja levéltári anyag rendszerezésének kérdéseit, a hercegi levéltár felépítésének, tektonikájának alakítását. A 18. század közepén létrehozott kismartoni hercegi főlevéltár a korabeli német levéltárelmélet szerint felépülő ún. válogatott levéltár (Auslesearchiv) volt, amelyben kizárólag a levéltárfenntartó jogait és kiváltságait biztosító oklevelek, illetve egyes esetekben közpolitikai tevékenységének iratai kaptak helyet. A főlevéltár elnevezés az egyes uradalmi szervek irattárai felett gyakorolt felügyeletet juttatta kifejezésre. Ez a levéltári rendszer a 18. században nagyon korszerűnek számított, hiszen nemcsak egységes szempontok szerint dolgozta fel és tartotta nyilván a hitbizomány működéséhez szükséges iratokat, hanem folyamatosan biztosította az újonnan keletkező jogbiztosító jellegű okmányok levéltárba kerülését.²⁹ Az Esterházy hitbizomány (amelynek területi kiterjedése a 18. században meghaladta a württembergi királyságét), Lévától Kapuvárig, Lendvától Derecskéig minden uradalmi hivatalát kötelezte arra, hogy jogbiztosító jellegű iratait hét évenként adja át a kismartoni levéltárnak, ahol azokat területi alapon vagy tárgyi csoportokba osztották be. Ez a jól átgondolt rendszer, amelynek eredményességét az iratvédelem területén a magyar államigazgatásban sohasem sikerült elérni, a 19. század végén, részben a zárgondnoki igazgatás lazaságainak következményeként bomlott meg. Hajnal és elődje már azt tapasztalta, hogy az uradalmi központok évtizedek óta elmulasztották újabb jogi értékű irataikat elhelyezni a levéltárban. Nem növelte Hajnal népszerűségét az a reá hivatkozó hercegi kormányzói körlevél, amelyben felszólították az uradalmi hivatalokat jogi jellegű irataik kiválogatására és levéltárba adására.³⁰ A területi alapon kialakított levéltári sorozatok hiányzó évközeinek pótlását annak ellenére szükséges intézkedésnek tartotta, hogy egyre inkább világosan felismerte: a területi vagy tárgyi kiválasztási elv (Auswahlprinzip) egyedüli alkalmazásával nem lehet megoldani az Esterházy-hitbizományt működte-

28 Hajnal István jelentése hg. Esterházy Pálnak, Kismarton 1926. január 12. MOL EHL P 114, 45. cs. Nr. 6403. E jelentésben található kimutatás szerint 1925-ben 312 ügyben végzett kutatást és adott írásbeli tájékoztatást a hercegi levéltáros. A központi igazgatóság rendeletére 146 ügyben kutatott igazgatási célból, és 31 tudományos érdekű, illetve 12 családtörténeti megkeresést választott meg. A többi kutatási ügyben a hercegi titkári hivatal utasítására járt el.

29 Röss 1994: 325–327.

30 Körrendelet a hercegi hivatalokhoz, Eszterháza, 1924. január 28. MOL EHL, P 114, 45. cs. Nr. 6403.

tő hivatalszervezet által termelt nagytömegű iratanyag szakszerű információszolgáltatásra alkalmas levéltári feldolgozását. Konkrét feladat kapcsán természetesen nem zárkózott el az elől, hogy az igazgatási szükségletnek megfelelően, akár modern iratanyagból, önálló tárgyi csoportokat alakítson ki. Hajnal kismartoni működéséhez fűződött többek között a haszonbérleti szerződések sorozatának kialakítása és a kegyúri járandóságok akkor folyó felülvizsgálata kapcsán a kegyúri iratok modern aktákkal való kiegészítése. Az elhelyezésre és beosztásra váró regisztratúra jellegű iratanyagot azonban már semmiképpen sem kívánta területi vagy tárgyi vonatkozások alapján csoportokra bontani, hanem azokat bécsi levéltáros barátai, főként Károlyi Árpád és Szekfű Gyula révén megismert provenienciával alkalmazásával keletkezési rendjükben megőrizni. Ezért később már nem tartotta elegendőnek a kiválogatott iratok levéltárba adását, hanem maga kezdte meg az uradalmi központokban kallódó, jogi szempontból már irreleváns, de a társadalom- és gazdaságtörténeti kutatás számára elsőrangú forrásanyag felmérését, és levéltári kezelésbe vételének előkészítését.³¹ Különösen a burgenlandi Lakompakon, Kőszegen és Dombóvárott bukkant termeket megtöltő, nagy forrásértékű iratanyagra. Ezekkel már úgy számolt, mint a majdani kutatásra megnyitott Esterházy Levéltár szerves tartozékaival. Szemléletének alakulásában nagy szerepet játszott a Fraknó várában őrzött hatalmas iratgyűjtemény közelebbi megismerése. Ez a nagy iratkollekció a századok folyamán lényegében spontán módon alakult ki. A barokk-kor kényelmi követelményeinek már kevésbé megfelelő lakóvárát a 18. század elejétől előbb fegyvertárként hasznosították; a főúri magánhadseregek jelentőségének lehanyaglásával a fegyvertár fokozatosan muzeális gyűjteménnyé alakult át s ezért itt helyezték el a jogbiztosító iratok kiválogatása után a különböző uradalmi szervek, központi szakhivatalok selejteztől megkímélt maradék irattárait, valamint az uradalmi alkalmazottak illetménykönyveit, a községi urbáriumokat és összeírásokat, az úriszéki- és robotjegyzőkönyveket és még sok minden más egyedi jellegű iratanyagot. Különösen imponánsan mutattak a hitbizomány központi igazgatóságának regisztratúrái, amelynek évi ügyiratforgalma sokszor nagyobb volt, mint néhány bécsi birodalmi minisztériumé. A jogi szemléletű hercegi archiváriusok ezt az iratanyagot korábban nem tekintették az általuk igazgatott levéltár szerves részének, s annak kezelését többnyire másutt alkalmatlannak bizonyult tisztviselőkre bízták. Így került látásának romlása miatt ötven éves korában, 1910 körül Fraknóra – várgondnokká és az iratanyag kezelőjévé degradálva – egy Licskay Sándor nevű egykori hercegi vadász. Történeti érdeklődéstől hajtva, önszorgalomból sajátította el a 17–18. századi német és latin iratok olvasását, és másfél évtizeden keresztül kitarító munkával jegyzékelt az iratanyagot. Az általa készített bőszeges jegyzetek, leltárszerű leírások tették lehetővé a Fraknón őrzött iratokban való részletesebb eligazodást. Hajnal is ezek révén győződhetett meg a fraknói gyűjtemény páratlan társadalom- és gazdaságtörténeti forrásértékéről. A természetes eszét használó ember iránti tisztelete, szociális érzékenysége és tapintatos embersége nyilvánult meg ak-

31 Hajnal István jelentése hg. Esterházy Pálnak, Kismarton 1924. április 27. MOL EHL P 114, 45. cs. Nr. 6403.

kor, amikor rendszeresen instanciázott a hercegnél és titkáránál Licskay munkájának elismerése érdekében. Azt szerette volna elérni, hogy a pályamódosításra kényszerült, szerényen javadalmazott kistisztviselő a fraknoi levéltár szinte tudományos értékű feltárásáért legalább nyugdíjazása évében kapjon olyan összegű fizetést, amelyben szerencsésebb, időközben főerdőorré előlépett kor- és pályatársai már huzamosabb ideje részesültek.³²

A hercegi levéltár szerkezeti felépítésének módosítására ösztönözték Hajnalt szűkebb szakterületével, a középkori oklevelek beosztásával és elhelyezésével kapcsolatos kedvezőtlen tapasztalatai is. A merev jogász szemléletnek és a jogbiztosító funkciónak megfelelően, a középkori okleveleket az egyes birtoktestekre vonatkozó újkori iratokkal együtt őrizték, noha aktuális jogi értéküket már régen elvesztették. Mindenesetre az újkori iratok kiemelésekor, gyakori adminisztratív célú használatokor a középkori oklevelek is rendszeresen sérültek. Ezért Hajnal egyik első teendői közé sorolta egy külön diplomatikai gyűjtemény felállítását.³³ De hamarosan belátta, hogy erre csak akkor kerülhet sor, ha az Eszterháznál beladózott iratok új levéltárba kerülnek. Emiatt le kellett mondania arról a titkon melengetett tervéről, hogy tudományos felkészültségének és kutatási érdeklődésének megfelelően, végül majd a hercegi levéltár középkori okleveleinek kiadásával fogják megbízni. Szakirodalmi téren kenyéradó gazdája különben is rendszeresen a Kossuth emigrációról szóló forráskiadványa mielőbbi befejezésére intette, és a hercegi levéltár anyaga alapján az Esterházy-családtörténet megkezdésére figyelmeztette. A Kossuth-kiadvány befejezését egyébként elsősorban a pénzhiány lassította, mert hiányzott a már feltárt osztrák és magyar források kiegészítéséhez szükséges angol és lengyel diplomáciai iratok másolásának anyagi fedezete.³⁴ Az Esterházy családtörténet elkezdéséhez viszont a kismartoni kastélyban különböző börtáskákban, tokokban teljes összevisszaságban heverő családi levelezés rendezése során bukkant rá egy, a történeti kutatás számára teljesen ismeretlen forráscsoportra. Esterházy Pálnak, a diplomatának és '48-as miniszternek, a hercegi család európai formátumú tagjának az irathagyatéka valóban nemzetközi érdeklődésre is számottartó tanulmányok elkészítésére nyújtott lehetőséget és tematikailag is kapcsolódott a Kossuth-forráskiadványhoz, a 19. századi európai diplomácia és a nemzetállami törekvések kérdésköréhez. A hagyaték feldolgozásával Hajnal négy figyelemreméltó tanulmányt tett közzé, jelentősen teljesítve ezzel a családtörténeti penzumot. Hajnal tervei között szerepelt még két kifejezetten egyetemes történeti tanulmány: Pál herceg londoni diplomáciai működésének feldolgozása és az önálló Belgium létrejöttében játszott szerepének

32 Hajnal István jelentése hg. Esterházy Pálnak, Kismarton 1925. s. d. MOL EHL P 114, 45. cs. Nr. 6403. A történeti kutatás szempontjából súlyos veszteség, hogy ez a Licskay által készített, kiváló magyar nyelvű segédlet egyelőre felfedezőjére várva lappang a fraknoi vár valamelyik homályos termében, hiszen ott ma már nincs magyarul tudó levéltáros alkalmazásban.

33 Hajnal István jelentése hg. Esterházy Pálnak, Kismarton 1923. február 27. MOL EHL, P 114, 45. cs. Nr. 6439.

34 Hajnal István jelentése hg. Esterházy Pálnak, Kismarton 1925. s. d. MOL EHL P 114, 45. cs. Nr. 6403.

a bemutatása.³⁵ Érdeemes megjegyeznünk, hogy a hercegi ház függésében Hajnal láthatólag igyekezett kerülni Pál herceg '48-as szereplésének értékelését, így arra majd csak az 1950-es években posthumus megjelent, a Batthyány-kormány külpolitikájáról írt, szellemes megfigyelésekben gazdag diplomáciatörténeti munkájában vállalkozott.

Hajnal kismartoni levéltárosi tevékenységének egyik elvitathatatlan eredménye, hogy mindvégig napirenden tartotta a tudományos kutatás számára hozzáférhető hercegi levéltár létrehozását. A levéltár székhelyeként gyakorlatilag három várost, Budapestet, Sopront és Kismartont vette számításba. Helyesen érzekelte, hogy a levéltár elhelyezésében a tudományos megfontolások mellett legalább akkora súllyal szerepelnek az igazgatási szempontok is. Jól látta, hogy a levéltárra tudományos kutatóhelyként is tevékeny szerep hárul a hitbizomány igazgatási munkájának segítségével. Éppen igazgatási tapasztalataira, a hitbizományi hivatalszervezet adminisztratív információigényének kielégítésére hivatkozva szögezte le mindenkor alapvető elvként, hogy mind tudományos, mind igazgatási szempontból a három helyen széttagolt levéltári anyag teljes egyesítését tartana optimálisnak. A három város közül Budapestet részesítette előnyben. Érvei között szerepelt a levéltár tudományos feldolgozásához szükséges könyvtárak megléte, a magyar tudományos kutatás részvételének biztosítása a forrásanyag kiaknázásában, a központi helyre kerülő intézmény közlekedési elérhetősége, valamint a határ mentén uralkodó, politikából fakadó veszélyek kiküszöbölése és egy háború esetén a világvárosban remélt nagyobb biztonság. (Arra Hajnal nyilván a legrosszabb scenárió esetén sem gondolt, hogy éppen a fővárosban fognak közel egy évezed alatt kétszer is pótolhatatlan történeti források az Országos Levéltár épületében az ellenséges ágyútűzben elhamvadni.) A soproni elhelyezés, amely egyébként elsőként merült fel, előbb a politikai bizonytalanság miatt került le a napirendről, majd később az ottani Esterházy-palota helyiségeit más célra hasznosították. Mivel a budapesti székhely kialakítása számított a legköltségesebb megoldásnak, Hajnal fájó szívvel azzal is számot vetett, hogy végül mégis Kismartonban jön létre az egyesített levéltár, ahova természetesen az Eszterházára menekített törzslevéltár is visszakerült volna. A hercegi főépítéssel konzultálva kiválasztotta a kismartoni helyszínt is: a kastély előtti lovarda épületét javasolta az egyesített levéltár és könyvtár céljára átépíteni.³⁶

A különböző változatok közül végül 1925 februárjában született döntés arról, hogy a levéltárat és könyvtárat Budapesten helyezik el. Ez természetesen nem volt elszigetelt intézkedés, hanem szoros összhangban állt a hitbizomány hivatalszervezetének átalakításával, amelynek során a „legfőbb vezetésre hivatott hitbizományi hivatalokat” Budapestre koncentrálták. A felkészülési időszakban Hajnal arra kapott megbízatást, hogy Kismartonban készítse elő az ott őrzött levéltári anyag és

35 Hajnal István jelentése hg. Esterházy Pálnak, Budapest, 1927. május 4. MOL EHL P 114, 75. cs. A köteg Nr. 26.

36 Hajnal István jelentése hg. Esterházy Pálnak, Kismarton 1924. április 27. MOL EHL P 114, 45. cs. Nr. 6403.

a modern könyvtári állomány Budapestre költöztetését.³⁷ A kedvező döntés láttán Hajnal változatlanul bízott abban, hogy a budapesti elhelyezés megnyitja az utat az egyesített Esterházy levéltár létrehozásához. A levéltáregyesítéshez fűződő tudományos várakozásának az 1925. évi második félévi munkabeszámolójában határozottan hangot adott: „Visszatekintve az elmúlt esztendőre, jelentősnek találom azt két szempontból a levéltár történetére nézve. Elsősorban azért, mert Főméltóságod határozottan pártfogása alá kegyeskedett venni azt az elvet, hogy a hercegi iratgyűjtemények teljes egészükben egy monumentális levéltárrá gyűjtsenek össze. E magas elhatározásnak kultúrtörténeti jelentősége a későbbi évek folyamán mind erősebben fog majd kialakulni. A mai körülmények nem kedvezőek egy nagyobb szabású terv rögtöni kivitelére, de azért az, ami eddig történt, máris érzékeltetheti a kialakulásban lévő nagy körvonalakat. Elégséges talán csak arra utalnom, hogy Fraknón 27, Kismartonban 8, Eszterházán 2, Lakompakon, Kőszegen, Dombóvárott 1-1 helyiséget megtöltő iratanyag áll már, nagyjából átnézve, készen a levéltárhoz leendő csatolásra. Mindig erősebb az érdeklődés, amellyel gazdaságtörténeti szempontból e nagy gyűjtemény kialakulását a budapesti és bécsi szakkörök kísérik.”³⁸

A levéltár és könyvtár helyszínének kijelölése a Budavári Esterházy palota három helyiségében előrevetítette, hogy nem a Hajnal által kezdeményezett nagyszabású levéltáregyesítésre kerül sor, hanem az egykori főlevéltár Eszterházára menekített és Kismartonban maradt állagait vonják össze az új székhelyen.³⁹ Hajnal fegyelmezetten és sikerrel szervezte a kismartoni állagoknak a határon át társzekereken Eszterházára szállítását, ahonnan vasúton jutott el minden károsodás nélkül Budapestre az egykori kismartoni főlevéltár teljes anyaga. A költözésről számot adó jelentésében is változatlanul napirenden tartotta a levéltáregyesítés kérdését, és egy emberöltő időt szánt a fraknói gyűjtemény fokozatos Budapestre szállítására. E téren a későbbiek során azonban nem történt semmiféle intézkedés, s a határon belül levő Dombóvárott és Kőszegen tárolt levéltári anyag sem került akkoriban levéltári kezelésbe. Ezek a Hajnal által felkutatott, levéltári őrzésre érdemesnek nyilvánított iratok bizonyára elpusztultak. Csak a Kőszegen tárolt teremnyi iratból került be az 1970-es években egy töredék az Országos Levéltárba: mindössze 10 kötetnyi uradalmi hagyatéki jegyzőkönyv és telekkönyv a kőszegi és lékai uradalom falvaiból (Vö. Magyar Országos Levéltár, Esterházy Hercegi Levéltár, P 1816).

Nagyszerű elgondolásának, az egyesített Esterházy Hercegi Levéltár tervének megghiúsulása ellenére, a levéltárakat jóformán csak kívülről, kutatóként ismerő Hajnal eredményes gyakorló levéltárosnak bizonyult. Hivatali működése során az Esterházy Hitbizományi Levéltárban megtörte az egyoldalú jogász–igazgatási szemléletet, érvényesítette a proveniencia elvet, tudományos kutatást szolgáló levéltári rendszert alakított ki, és az újkortörténet műveléséhez színvonalas szakkönyvtárat

37 Horváth Gábor Hajnal Istvánnak, Budapest, 1925. február 23. MOL EHL P 114, 45. cs. Nr. 6403.

38 Hajnal István jelentése hg. Esterházy Pálnak, Kismarton 1926. január 12. MOL EHL P 114, 45. cs. Nr. 6403.

39 Szigorúan bizalmas utasítás e levéltár költöztetéséről, Budapest, 1926. május 18. MOL EHL P 114, 47. cs. Nr. 6853.

állított össze. Hajnal levéltárosi teljesítménye csattanós cáfolata annak a levéltáros berkekben jó félévszázada zajló vita során ismételten felbukkanó hibás megközelítésnek, amely megkísérli mesterségesen szembeállítani a történész és a levéltáros számára egyaránt nélkülözhetetlen tudást és ismeretanyagot.

FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár

Esterházy Hercegi levéltár

P 114 Levéltárra vonatkozó iratok

P 178 Horváth Gábor jogtanácsos iratai

Országos Levéltári Levéltár

Y 1 Országos Levéltár iratai 1945-ig

Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára

XIV. 98. Házi Jenő főlevéltáros irathagyatéka.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Glatz Ferenc (Szerk.) 1993: *Hajnal István. Technika, művelődés. Tanulmányok*. Budapest.

Hummelberger, Walter 1985: Das österreichisch-tscheschoslowakische Archivabkommen vom 18. Mai 1920. *Srcinium* Heft 32. 43–63.

Lakatos László 1996: *Az élet és a formák. Hajnal István történelemszociológiája*. Budapest.

Molden, Hanna 1999: *Griff és rózsa. Esterházy Pál és Ottrubay Melinda, egy hercegi pár története*. Győr.

Neck, Rudolf 1978: Zu den österreichisch-italienischen Archivverhandlungen nach dem Ersten Weltkrieg. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 31. 434–441.

Ress Imre 1994. Die Archivpflege bei den Fürsten Esterházy im 18. Jahrhundert. In: *Burgenländische Forschungen. Sonderband XIII. Beiträge zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes*. (Festschrift für Harald Prickler zum 60. Geburtstag) Eisenstadt, 319–328.

Ress Imre 1999: Das Esterházyische Hauptarchiv in Eisenstadt zwischen Verwaltung und historischer Forschung (1790–1918). In: *Burgenländische Forschungen. Sonderband XXII. Archivar und Bibliothekar. Bausteine zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes*. (Festschrift für Johann Seedoch zum 60. Geburtstag) Eisenstadt, 407–419.

Rill, Gerhard – Springer, Elisabeth – Thomas, Christiane 1982: Österreichisch-jugoslawische Archivverhandlungen 1923–1982. Eine Zwischenbilanz. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 35. 288–347.

Sashegyi Oszkár 1978: Az Országos Levéltár személyzeti viszonyai a XX. század elején (1903–1922). *Levéltári Közlemények* 48–49., 22–43.

Schmidt, Rainer F. 1995: *Graf Julius Andrássy. Vom Revolutionär zum Außenminister*. Göttingen–Zürich.

Újváry Gábor 1996: Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Győr

Hajnal István levelei kismartoni levéltárosi éveiből (válogatás)

I.

Budapest, 1922. augusztus 1.

Hajnal István levele Horváth Gábor hercegi titkárnak levéltárosi alkalmazása ügyében

Mélyen Tisztelt Titkár Úr!

Elutazásom előtt nem tudtam személyesen bucsút venni Titkár Úrtól. Az idő már igen előrehaladt, amikor Ő Hercegségével találkoztam s amidőn titkár Urat fel akartam keresni, az öreg Kasinger rám ijesztett, hogy lekésem a vonatot. Így hát ez úton mondok köszönetet kitüntető kedves fáradozásaiért, amellyel velem és ügyemmel foglalkozni szíveskedett.

Nem tagadhatom, a kismartoni délután, amelyen Titkár Úr vezetése mellett megismerkedhettem Ő Főméltósága egyéniségével és betekintést nyerhettem a magas szellembe, mely környezetét eltölti, mély hatást tett rám. A kérdések és eszmék, melyek kihallgatásom folyamán felmerültek, azután is élénken foglalkoztattak. Meggyőződhettem arról, hogy az állás, melyet el szeretnék nyerni, egyike az ország legelőkelőbb tudományos positioinak. Én már annak idején kérvényemben is felemlítettem, hogy nem tisztán az anyagiak indítottak arra, hogy a pályázaton részt vegyek, hanem az a kilátás, hogy a hercegi levéltárban és könyvtárban folytathatom a magasabbrendű munkát, amiért lelkesedek és aminek folytatásáról Pesten a mai viszonyok között le kellene mondanom. Kismartoni látogatásom óta tisztában vagyok azzal, hogy nemcsak ez a reményem teljesülne, hanem, hogy a szerep, mely az új levéltárosra vár, végtelenül megtisztelő és elsőrendű fontosságú. Mert azonkívül, hogy a hitbizomány érdekeit érintő kérdésekben készen kell állania arra, hogy esetleg a levéltár anyagát kellő módon felhasználja, a hercegi levéltárosnak méltónak kell mutatkoznia arra a Magyarországon egyetlen positióra, amely nem államtól létesített tudós állás. A tudományos körök és a művelt közönség erősen figyelni fog arra, aki e helyre kerül és méltán vár tőle magas eredményeket. Fiatalon, tettekésszen, szép tervekkel ilyen szerephez jutni – az kielégítheti a legerősebb becsvágyat is.

Gondolatban sokat foglalkoztam a feladatokkal, melyek előttem állának. A Hercegi Háznak tudósa lenni és egyúttal absolut értékű tudományos munkákat alkotni – ez a két feltétel szabná meg az irányt.

A hercegi család történetét megírni úgy, hogy az a magyar tudományosságnak is hatalmas eredménye legyen – ez lenne a feladat megoldása. Ez felelne meg Ő Főméltósága intentióinak is, mint hallani szerencsés voltam.

Tervem az lenne, hogy a Kismartoni levéltár alapján, de más levéltárak felhasználásával is, lehető teljességgel összehozzam a család történetét minden szempontból megvilágító adatokat.

De nem maradnék meg a száraz adatok egybeillesztésénél. E tekintetben Szekfű követője vagyok, akivel Bécsben sokat dolgoztunk és tervezgettünk együtt¹ s aki műveiben szintén nem áll meg soha az adatok bizonyító felsorolásánál, hanem lelket önt beléjük és életet a múlt idők embereibe.

A családtörténet egyes korszakai a hercegi Ház egyes nagy férfiainak működése körül csoportosúlnak. Ezeket a kiváló embereket a holt anyagból, amennyire csak a tudományos igazság engedi, ismét életre kellene kelteni képzeletünk előtt. A történetírás legnehezebb feladata ez; a széles körű tudás mellett szív és képzelet is kell hozzá. Meg kell ismerni a korszakot, amelyben az illető személyiség élt; mérlegelni kell működése jelentőségét nemcsak magyar, hanem európai szempontból is, hiszen méltán kérdezhetjük, mit jelentett, milyen helyet foglalt el egy nagy magyar főúr, egy Esterházy herceg Európa irányító egyéniségei között. Nemcsak a magyar belső politikából, hanem a nemzetek közti történetből és a művelődés és művészetek történetéből is adna egy kis darab világot egy nagy Esterháznak története.

De nemcsak azokkal az adatokkal kellene foglalkoznunk, amelyek a hercegek közéleti tevékenységére vonatkoznak. A főalakokkal meg kellene ismerkedni annyira, hogy az ismeretség amennyire csak lehetséges, szinte személyes élménynek tűnjék föl. A régi századok főurait egész emberi mivoltukban fel kellene támasztani, testtől-lelkestől, érzelmeikkel, törekvéseikkel, lelki küzdelmeikkel, gondolatvilágukkal együtt.

Ily módon nemcsak a Hercegi családot és a tudományos köröket érdeklő munkák keletkezhetnének, hanem olyanok, amelyek a művelt nagyközönség figyelmét is megragdnák. Eddigi irodalmi munkásságomat bíráló nyilatkozatok kiemelték azt, hogy nehéz tudományos kérdéseket is lendülettel és élvezhetően tudok tárgyalni. Ezért talán sikerülne az a törekvésem, hogy a hercegi család nagy tagjai munkáimban egész díszülkel, hatalmukkal, emberi sajátságaikkal színesen megelevenednének az olvasó közönség előtt. Úgy fognám fel feladatomat, mint a klasszikus nagy festőművészek, akik valakinek arcképét festették meg: az arcképfestői hűség mellett azok is arra törekedtek, hogy szép és örök és mindenkit megrázó, gyönyörködtető igazságokat fejezzenek ki. Hiszen a történelem a tudomány és a művészet egyesülése; megjelenítő művészi erő nélkül senki sem érti [!] át a történelem igazságait.

Az Esterházy családtörténet feldolgozása közben – mely évek munkáját venné természetesen igénybe – kisebb dolgozatokra adna majd anyagot a levéltári kutatás. A birtokszerzés körülményeiről és módjáról – ezt a témát Titkár Úr említette tárgyalásunk közben – szép értekezés készülhetne, amint a levéltár anyagával fokról fokra megismerkednék. Gazdaságtörténeti szempontból is nagyjelentőségű lenne a kérdés megvilágítása, nemcsak családtörténeti és politikai szempontból.

1 Szekfű Gyula (Székesfehérvár 1883 – Budapest 1955) levéltáros, történész, egyetemi tanár. 1909 óta a bécsi Haus-, Hof und- Staatsarchiv levéltárosa, 1918 után 1925-ig bécsi magyar levéltári fel számoló biztos, majd a budapesti egyetemen az újkori magyar történet tanára.

Bővebben bátorkodtam itt összefoglalni gondolataimat és felfogásomat, de mivel tudom, mily figyelemmel történik az új levéltáros kiválasztása, tán nem méltóztatik rossz néven venni hosszadalmasságomat. –

Azt hiszem, nem kell hangsúlyoznom, hogy az állás elnyerése számomra igen-igen sokat jelentene; s ezért kérem engedje meg Titkár Úr, hogy beszélgetésünk egyes pontjaira még reflektáljak.

A három évi próbaidőbe szó nélkül belenyugszom. Ha éreznem kellene, hogy bármi okból nem tartatnék megfelelőnek, akkor úgysis sokkal kevesebb örömet okozna az állás nekem, semhogy mindenképen ragaszkodjak hozzá. E feltételben éppen a szerep megbecsülését látom, amely az új levéltárosra vár.

Egészségi állapotom, mint említettem, most már semmi kívánni valót sem hagy fenn. Már saját érdekemben is többszörös alapos orvosi vizsgálatnak vetettem magamat alá, s szervezetemet rendben találták. Hiszen házasodásra nem is gondolhatnék máskülönben. Éppen ma találkoztam Kopits professor úrral,² aki érdeklődött ügyem iránt. Kitünt, hogy ő úgy emlékezett, mintha az izületi csúzt a háborúban szenvedtem volna – mert a háborúban egyszer megsebesültem, karom át volt löve és a seb gyógyulása után voltak rheumatikus bántalmaim. Ő informálta a Herceg Urat annakidején betegségemről és most értettem meg a meglepődést, amit kihallgatásom alkalmával észrevettem, amikor azt állítottam, hogy az izületi csúz nem háborús eredetű.

Titkár Úr kérdezősködött szemeim állapota felől. 3 dioptriás szemüveget vislek, ami nem nagyon erős rövidlátásra mutat. Ugyanilyen szemüveget hordtam egész katonáskodásom alatt és sohasem éreztem, hogy valamiben hátrányomra szolgált volna.

Nyelvtudásom, mint említettem, inkább csak olyan természetű, hogy tudományos és szellemi szükségleteim kielégítésére szolgáljon. De a német nyelvben, amennyire ezt egy olyan ember, ki nem gyermekkorában tanulta meg a nyelvet, elmondhatja, perfekt vagyok. Még diákkoromban többször utaztam Németországban, egy félévet a lipcsei egyetemen hallgattam, 2 ½ évig voltam Bécsben; közös ezrednél katonáskodtam s ezen a réven Ausztria egy német városában ismét egy évet töltöttem el – így leszámítva a fordulatosság és eredetiség bizonyos hiányát, jól beszélek németül. A fogalmazásban is elég jártas vagyok; lapokba is írtam egypár német cikket.

– A fogalmazói vizsgát illetőleg éppen most hallom, hogy törvény készül annak átalakításáról s részben való beszüntetéséről.³ Bármint legyen is azonban, ha Ő Hercegsége szükségesnek találja, hajlandó vagyok letenni a vizsgát.

2 Kopits Jenő (Kaposvár 1869 – Budapest 1946), orvos, egyetemi tanár, a hazai ortopédia továbbfejlesztője.

3 A levéltári fogalmazói vizsgát az 1883. évi 1. tc. 13.§-a írta elő a levéltárakban szolgáló jogi vagy bölcsész végzettségű tisztviselőknek. A fogalmazói vizsgát az Országos Levéltárban az országos főlevéltárnok elnökletével működő vizsgabizottság előtt kellett letenni. A fogalmazói vizsga során a jelölteknek egy megadott magyar történelmi témából kellett dolgozatot írni, valamint egy-egy 16–17. századi latin és német nyelvű iratot átírni és lefordítani. A fogalmazói vizsgát az Országos Magyar Gyűjteményegyetem létrehozásáról rendelkező 1922. évi 19. tc. nem szüntette meg, de

– Mint levéltári tisztviselőnek tényleg nincs mögöttem hosszú gyakorlat és múlt; de már húsz éves korom óta állandó kutatója vagyok a hazai és az osztrák levéltáraknak. Ebben a tekintetben tehát teljesen felkészültnek érzem magamat, az Országos Levéltárhoz éppen ezért több régi tisztviselőt rangsorban megelőzve neveztek ki.

Ezek lettek volna megjegyzéseim. Minden pontban őszintén és szépítés nélkül beszéltem magamról Ő Főméltósága és Titkár Úr előtt, és egy pillanatig sem volt az az érzésem, hogy valamit céltudatosan kedvezőbben kell beállítanom személyemet illetően, tekintettel beszélgetésünk céljára, de sokkal inkább szíven fekszik az állás elnyerése, semhogy az előbb felsorolt pontokban kedvezőtlenebb színben akarom volna megmaradni, mint amilyent megérdemlek.

Csánki Úr Ő Méltósága érdeklődött tőlem kihallgatásom lefolyásáról.⁴ Említettem neki, hogy a Herceg Úr a levéltárosi teendők megszabásánál magáévá kívánja tenni az ő javaslatait. Ő Méltósága látható örömmel fogadta ezt a hírt. Egyúttal biztosított arról, hogy amennyiben sor kerülne rá, hivatalomtól való megválásom ügyét lehető gyorsasággal elintézteti, úgy, hogy szeptember elején tényleg a Herceg Úr rendelkezésére állhatnék.

Titkár Úr szíves volt felhívni arra, hogy utazásom költségeiről kiállított nyugtát terjesszek be. Mellékelem a nyugtát és kérem, tolmácsolja Ő Főméltósága előtt köszönetemet utiköltségem megtérítéséért.

Végezetül engedje meg Titkár Úr, hogy örömemet fejezhessem ki a fölött, hogy mélyen tisztelt személyével szerencsém volt kissé közelebről is megismerkedni. Mint már említettem, a pályázat kiírásának és eldöntésének módja a tudományos körökben általános örömet keltett s ezért Titkár Úr működése felé mindenütt nagy figyelemmel fordulnak. Igen megtisztelve éreztem tehát magamat, amidőn terveiről, törekvéseiről egyetmást közölni szíves volt parkban való sétánk közben. Kérem, tartson meg továbbra is szíves jóindulatában.

Maradok mély tisztelettel
Titkár Úr öszinte hive.

Hajnal István

*Lelőhely: Magyar Országos Levéltár, Esterházy Hercegi Levéltár, P 178. Horváth Gábor jogtanácsos iratai 1. cs.
Eredeti tisztázat*

már nem követelte meg a tudományos levéltári tisztviselőktől, hanem a bölcsészdoktorátus meglétét támasztotta az Országos Levéltárban, a tudományos állásban való alkalmazás feltételének. A fogalmazói vizsga letétele módosított formában a törvényhatósági levéltárosok számára maradt kinevezési követelmény.

4 Csánki Dezső (Füzesgyarmat 1857 – Budapest 1933) levéltáros, történész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1913–1933 között a Magyar Országos Levéltár vezetője.

II.

Kismarton, 1923. március 16.

Hajnal István levele Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszternek az állami szolgálatból történt kilépésének hátrányairól és első kismartoni tapasztalatairól

Kegyelmes Uram!

Nem tudom, hogy Excellentiád nagy elfoglaltságában figyelmet szentelhet-e szerény soraimnak, de bízva az érdeklődésben, mellyel eddigi munkálkodásomat kitüntetni kegyeskedett, bátorkodom egy-két kérdésben mégis egyenesen Kegyelmes Uramhoz fordulni.

Az első személyes dolog, az államtól való megválásom ügye. Csánki úr volt szíves félhivatalosan értesíteni, hogy a Gyűjtemény Egyetem további szabadságot nem engedélyezheti.⁵

Az okok, amelyek e határozatot hozták, előttem is végtelenül tiszteletre méltók; a mai viszonyok közt egy ember két posztit nem tarthat lefoglalva. Hálával emlékezem meg arról, hogy Kegyelmes Uram annak idején nekem az államnál gyors előléptetéssel biztos existenciát adni méltóztatott,⁶ valamint mostan, távozófélben is újabb előléptetéssel tüntetett ki⁷ – és örömmel töltene el az a gondolat, hogy távozásommal egy tudományos téren küzködő kollégám részesülhetne minden jótéteményekben.

Azonban vannak dolgok, amelyek elhatározásomat mégis nehezé teszik. Én itt Esterházy hercegnél két esztendeig mégis csak ideiglenes tisztviselő vagyok, akit bármely pillanatban minden kárpótlás nélkül elküldhetnek. Helyzetem igen jó itt ebben a pillanatban; de másrészt olyan óriási küzdelem folyik a herceg körül a hatalomért, hogy minden percben nagy változások állhatnak be. Alig győzöm már most is szabadulni hol az egyik, hol a másik párt törekvésétől, mely engem ezekbe a dolgokba belevonni igyekszik. Ha esetleg valami változás történik, lehet, hogy tőlem is szabadulni igyeksenek, vagy pedig megváltozott bánásmóddal akarnak távozásra kényszeríteni. Ha nincs a hátam mögött egy kis támasz az állam oldaláról, kenyér nélkül, kétségbeesett helyzetbe sodorhatna itteni állásom elvesztése.

5 Amikor Hajnal István megkezdte hercegi levéltárosi szolgálatát, nem szüntették meg azonnal az Országos Levéltárral fennálló szolgálati viszonyát, hanem 1922. október 2-től egy évi fizetés nélküli szabadságot helyeztek számára kilátásba. MOL OLL Y 1, 1923 – 291.

6 Hajnalt minden előzetes levéltári szolgálat nélkül 1922. január 9-én a VIII. fizetési osztályba országos allelvéltárnoknak nevezték ki azzal a feltétellel, hogy egy éven belül le kell tennie a levéltári fogalmazói vizsgát. MOL OLL Y 1 1922 – 6.

7 A gyűjteményegyetemi törvény (1922. évi 19. tc.) életbelépésével Hajnal – fizetés nélküli szabadsága ellenére – Jánossy Dénessel, Kossányi Bélával, Mályusz Elemérrel és Miskolcgy Gyulával együtt országos levéltárnoki besorolást kapott és említett aktív kollégáival jelentősen jelentősen emelték fizetését. A legmagasabb nem vezető beosztású levéltári tisztviselői fizetés, az országos levéltárnoki besorolás havi 4800 korona havi bért és 1600 korona havi lakbértámogatást jelentett. MOL OLL Y 1 1923 – 108.

Megeshetik az is, hogy múlt évi nehéz betegségem (izületi csúszom) valami szerencsétlen meghülés által kiújul – hiszen még mindig nem gyógyultam egészen ki belőle. Ez esetben itten semmiféle irgalomra sem számíthatok, mert hiszen éppen betegségem miatt vonakodtak hónapokig ide megfogadni. Hosszabb, pár heti betegeskedés okvetlen elbocsájtásomat vonná maga után. Még gondolatnak is rettenetes, hogy aztán betegen, minden legkisebb támasz nélkül, egyedül álljak a világban.

Nekem – beszámítva háborús katonai éveimet – már 13 évi állami szolgálat áll a hátam mögött. Én tehát azt a kérést bátorkodom előterjeszteni, kegyeskedjék Excellentiád, ha már az államtól bizonytalan viszonyok közé el kell mennem, nyugdíjazásomat engedélyezni.

Igy mégis csak látnék hátam mögött valami támaszt, amely az esetleges balsorsban segíthetne kissé rajtam. Hiszen az állam most szívesen nyugdíjaz tömegesen tisztviselőket, akik másutt kísérelnek meg elhelyezkedést. Vagyonos emberek, kik távoznak, nyugdíjaztatják magukat. Én sok küzdelmen mentem át, míg Excellentiád pártfogása biztosabb posztóikba helyezett, nem szeretném újra, házas ember létemre, ugyanazt a küzködést végigszenvedni.

Azután meg egyetemi magántanár vagyok. Gondolok arra is, hogy bizonyos idő múlva egyetemi kathedrához jutok – mert ha itt nem lesz meg a kellő alkalmam tudományos munkára, elmegyek innen. S akkor 13 évi állami szolgálatom veszendőbe menne, öreg fejjel újra kellene kezdenem azt. Éppen azért, hogy életem célját, a legintenzívebb tudományos működést megvalósíthassam, kell biztosítanom magamat mindenfelől.

Igen kérem tehát Kegyelmes Uramat, méltóztassék mindezen okok tekintetbe vételével nyugdíjazásom ügyét kegyes jóakarattal pártfogolni. Ha tudom, hogy ez irányú kérvényem sikerre számíthat, rögtön betérjesztem azt, úgy, hogy állásom rögtön betölthető lesz. Csánki úrral beszéltem a dologról, szíves volt jóindulatáról biztosítani ez ügyben is. Azt hiszem, ha Kegyelmes Uram az Országos Levéltárnak valamiképen értésére adná, hogy kérvényemet ne kezeljék szigorú kritikával, nem lenne semmi ok, hogy az kedvezőtlen javaslattal terjessze följebb kérésemet.⁸

Ellenkező esetben igen nehéz helyzetben lennék. Pesten, a Levéltárban, szerényebb anyagi helyzetben, de mégis biztos helyen lennék – és mégis tudományos központban, amelynek hiányát itt igen érzem. Bár sajnálnám itt hagyni a Herceget – akinek szívéhez, úgy látom, egyre közelebb tudok férközni és aki éppen e napokban kilépett zárkózottságából velem szemben és személyes érintkezés útján fogadja jelentéseimet és érdeklődik tudományos munkám, terveim után – de nem tudom,

8 Az Országos Levéltár főhatósága, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium valószínűleg interveniált Hajnal érdekében, mert Csánki szándéka ellenére egy évre meghosszabbították fizetés nélküli szabadságát és állami tisztviselői jogviszonya 1923. szeptember 30-i hatállyal szűnt meg. Nyugdíj jogosultságát ügyének jóindulatú kezelése ellenére elvesztette, mert az 1923. július 1-én hatályba lépett 6000/1923. sz. miniszterelnöki rendelet jelentős mértékben megszigorította a háborús években teljesített katonai szolgálat kétszeres beszámításának lehetőségét. Mivel Hajnal az állami szolgálatból 1923. szeptember végén távozott, a miniszterelnöki rendelettel előírt hosszabb előzetes szolgálati idő hiánya miatt Hajnal esetében már nem volt lehetőség a hadi évek kétszeres beszámítására. Így nyugdíjigényét elvesztette, felülvizsgálati kérelmét pedig a Közigazgatási Bíróság utasította el. MOL OLL Y 1, 1926 – 496

hogy nem választom e mégis a Levéltárhoz való visszatérést, Pestre. Pár hónap mégis csak kevés ahhoz, hogy itt biztosan érezzem magamat.

Kérem tehát ez ügyben Kegyelmes Uram szíves jóindulatát.

Amidőn ide jöttem, félig meddig úgy éreztem magamat, mint aki a Kegyelmes-ségedtől vezetett tudományos akciók exponense lesz a herceg mellett. Ilyen irányban igyekeztem itt óvatosan, de következetesen működni. Ezért tán nem leszek túlságosan alkalmatlan, ha az itteni tapasztalatokról röviden beszámolok.

A herceg körül a legnagyobb befolyású ember titkára, Dr Horváth Gábor. Ez a titkár ellentétben áll a hitbizomány vezetőségének úgy szólván minden főbb személyével – még pedig öntudatosan, úgy látszik messzi célok érdekében foglal állást a vezetőséggel szemben. Előbb-utóbb kenyértörésre kerül a dolog; és igazán nem lehet előre látni, hogy nem marad-e éppen Horváth a győztes. Megjegyzem, nem hiszem, hogy kizárólag önző célok vezették. Tiszta ítéletet alkotni nem tudok még.

A titkár különben a mi szempontunkból egyáltalán nem rossz anyag. Minden, ami tudomány, igen imponál neki. Szeretné, ha a herceg ez irányban sokat tenne és jó hírnévre tenne szert. Egyáltalán gyakran kérdezősködik arról, hogy mi a véleménye a tudományos köröknek és egyáltalában a nagyvilágnak a hercegről – és igen örül, ha valami kedvező hírt hall.⁹

Én, nem beszélhetvén eleinte személyesen a herceggel, különböző kérdésekről, amelyek a levéltárral és könyvtárral összefüggésben állanak, hosszabb jelentéseket és fejtegetéseket küldtem be. Igyekeztem mindig érdekesen és könnyű stílussal írni, magasabb szempontokból s ezúton kelteni fel a herceg érdeklődését. Úgyszólván minden jelentésem után észrevehettem a kedvező hatást. Elolvasta valamennyit Esterházy Móric gróf is, akivel szintén többször beszéltem és aki úgy látszik igen érdeklődik ilyen dolgok iránt.¹⁰

Mostanában a herceggel és a gróffal sokat beszélgettünk irodalmi terveimről. Az emigrációs kiadvány körüli munkámat jóakarattal kísérik. Azután szeretnék, ha családörténethez fognék, de nem elsietve, hanem egyes szempontokat, személyeket föltétlen tudományos kritikával feldolgozva. Megmutattam nekik az írástörténeti munkámról megjelent magyar és külföldi kritikákat s a herceg felhívott, dolgozzam ez irányban is tovább, szívesen támogat benne. Kérésemre szándékozik a pesti tudományos társulatokba – 5–6 ilyen társulatot említettem fel – alapító tagnak belépni, illetve az alapítási díjat felemelni. A titkár az ügyben Csánki úrhoz szándékozik

9 Horváth Gábor személyiségéről és húszas éveinek elején járó herceg Esterházy Pálra gyakorolt rendkívül erős befolyásáról – a későbbi feleség, Ottrubay Melinda elbeszélése nyomán – Hanna Molden osztrák újságíró nő az alábbi értékelést adta. „Horváth – a gyermekkorban tekintélyt, a felnőttkorban támaszt jelentett Pálnak, aki amióta az eszét tudta, megszokta, hogy a Horváth elképzelte eszményi herceget alakítsa. A művelt, jó szándékú de kispolgári Horváth most ismét kijelölte egykori tanítványa, mostani ura mozgásterét, amivel egyetlen célja hogy megvédje a herceget a méltánytalanságoktól. [...] A tanácsadók Pál régi környezetéből – a Czirákyak, Esterházy Móric – jönnek-mennek, Horváth viszont mindig, mindenütt jelen van. Akár reggeltől estig, kész szolgálni, emlékeztetni és figyelmeztetni. »Fenség fiatal, és rosszak az emberek. Ki akarják használni Fenségedet, ne bízzék senkiben...» «Horváth, aki a legjobbat akarja urának, az elszigeteltségbe űzi Pált.» Molden 1999. 87.

10 Esterházy Móric (1881–1960), a fraknoi grófi ágazat tatai mellékágának tagja, 1917-ben miniszterelnök, az ifjú Pál herceg tanácsadója.

majd fordúlni – én már jelentettem is ezt személyesen Ő Méltóságának Pesten jártamkor.

Úgy látszik tehát, az alap megvan ilyen irányú további működésre és én, ha a herceg mellett maradok, nem engedek el semmi alkalmat sem, amikor a tudomány-politika szempontjából valamiképen szót lehet emelni. Mindenesetre kérem Kegyelmes Uramat, szíveskedjék bizonyos óvatossággal kezelni ezt a dolgot, mert nagyon megnehezítené a helyzetet, ha a herceg és a titkár megtudnák, hogy más körök is értesülnek bennső ügyeikről. Egyáltalán jó lenne az, ha minden tekintetben abban a hitben lennének, hogy a kezdeményezés érdeme az övék; máskülönben esetleg félig meddig csak eszköznek érezhetnék magukat. –

Károlyi Úr volt szíves Kegyelmes Uramnak felszólítását az emigrációs kiadványt illetőleg velem közölni, s amint hallottam, válaszom lényegét is tovább terjeszteni szíveskedett.¹¹ Mentetgetődzés itt nem használ semmit. Én csak akkor érzem majd magamat tisztázva, ha a munkát beterjeszthetem és belőle Kegyelmes Uram azt a meggyőződést merítheti, hogy a legmegfeszítettebb erővel és legszebb fiatal lelkesedéssel dolgoztam rajta. Azt hiszem, a források és adatok gazdagsága tekintetében, valamint azok ujszerűsége szempontjából a munka feltűnést fog kelteni. A bevezető részt úgy akarom megírni, hogy a nagyközönség is érdeklődéssel olvashassa.

Domanovszky úr Bécsben beszélt Kegyelmes Uram terveiről az Esterházy–Hayden [!] monográfiát illetőleg.¹² A dolog rám nézve igen megtisztelő és jelen helyzetemben igen kapóra is jönne. Ha a megbízás tényleg engem érne, örömmel elvállalom.

Azonban közben több hónapos kitérést kell tennem. A Griff könyvek között megjelent írástörténeti munkámmal váratlanul sokat foglalkozott a magyar szakirodalom, sőt ujabban Német- és Franciaországban is jelentek meg róla cikkek.¹³ A gondolat, amelyet könyvem fölvetett, meggyőződésem szerint igen termékeny lehet, általános művelődéstörténeti érdek[es]ségű, mégpedig európai szempontból. Kutatásaim eredményeit munkám úgy látszik, elég figyelemreméltóan vetette fel, mert még a német szakkörök is, amelyeknek a könyv francia kulturhatásokat kimutató resultatumai nem kedvesek – eredményeimet jó részben elfogadják.

Én azt hiszem, hogy ezt a témát nem szabad teljesen nyugodni hagynom. Nemcsak saját érdekemből, hanem hazafias szempontból sem; hiszen csak használhat nekünk az, ha tudományos kérdések magyar névvel kapcsolatban kerülnek a külföldön vita alá.

Ezért szeretném az Emigráció ezen kötetének befejezte után munkámat átdolgozni, kibővíteni. Azután francia és német kiadókhöz fordúlnék, elküldvén a munkáról megjelent cikkeket és kérném feltételeiket, amelyekkel a könyv francia vagy német

11 Károlyi Árpád (Pest 1857 – Budapest 1940) történész, levéltáros. 1877 óta a bécsi Haus-, und Staatsarchiv munkatársa, 1909–1913 között igazgatója. 1920–1924 között a Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója. Az Intézet tagjaként gyűjtötte össze Hajnal *A Kossuth-emigráció Törökországban* c. forráskiadvány anyagát, amelynek I. kötete 1927-ben jelent meg.

12 Domanovszky Sándor (Nagyszeben 1877 – Budapest 1955) történész, egyetemi tanár, Hajnal tudományos pályájának támogatója. Esterházy „Fényes” Miklós (1714–1790) korát feldolgozó művelődéstörténeti monográfiát később Horányi Mátyás készítette el.

13 Hajnal István: *Írástörténet az írásbeliség felújulása korából*. Budapest, 1921.

nyelvű kiadását vállalják. Hiszen addig csak a mellékelt írásmutatványok és a 13 oldalas német szöveg alapján tájékozódhattak külföldi tudósok a dolgozatról. Azt hiszem, idegen nyelvű kiadása nem is lenne rossz üzlet, tekintettel arra, hogy paleografiai téren ilyenmű munka még nincsen és hogy Európának úgy szólván valamennyi országát érinti a tárgya, irástörténeti, de oktatástörténeti szempontból is.

Ezt szeretném tehát közben megcsinálni és erre szükségem lenne előreláthatólag egy fél esztendőre. Igen szeretném, ha Kegyelmes Uram is méltánylandónak találná ezt az elhatározásomat. Lehet, hogy kissé túlzottan látom a dolognak jelentőségét, de hiszen a tulás adja meg a kedvet és akaraterőt nagyobb munkára, az önkritika majd úgyis eléggé le fogja csendesíteni a végső megállapításokat.

Ezekkel bátorkodtam Kegyelmes Uram idejét igénybe venni, és tisztelettel kérem ezért szives elnézését. Levelem elején említett tiszteltjes kérelmemet megújítva, maradok Nagyméltóságodnak mély tisztelettel és hálával alázatos híve

Hajnal István

*Lelőhely: Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Levelestár
Eredeti tisztázat*

III.

Kismarton, 1924. december 30.

Hajnal István levele Domanovszky Sándornak a hivatali előljáróival való viszonyáról és tudományos terveiről

Mélyen Tisztelt Professor Úr!

Engedd meg, kérlek, hogy ez esztendő végén, mely oly sulyos volt Reád nézve, az új évre minden jót kívánjak őszinte szívvel és igaz ragaszkodással.

Múltkoriban, felolvasásom után, hosszabb ideig voltam Pesten; de, igazat megvallva, nem merészkedtem Hozzád ellátogatni; féltem, hogy terhedre lennék. Az ilyen látogatások alkalmával úgyis az én dolgaimra terelted volna a szót, hiszen sohasem beszélsz magadról, mindig másnak apró-cseprő ügyét hallgatod, amikor sokkal sulyosabb egyéni dolgaid is vannak – egyszóval tartottam attól, hogy nem kívánsz most másokkal foglalkozni. Éppen ezért ezt a levelet is minden válasza való várakozás nélkül írom, csupán azért, mert érzem, hogy jogod van sorsomról tájékozódva lenni, miután oly sok jót tettél velem.

Tehát: én a hercegnél elég jól érzem magam. Ő vele ugyan az utolsó évben ritkán beszélgettem hosszabban, de egyes jelekből következtetve, sikerült némi tekintélyt és rokonszenvet elérnem nála. Gyakran írok jelentéseket, amelyekben olyan témákra is merészkedem, mik nem tartoznak szoros hivatalos ügyeimhez;

s amelyek, úgy sejtem, némileg hozzájárulnak ahhoz, hogy érdeklődése kulturális célokkal szemben növekedjék. Abszolút véve tán nem sok, amit így elérhetek, de a jövőre nézve mégis van jelentősége.

A titkárjával igen diplomacice érintkezem. A viszony köztünk elég jó; megragadom mindig azokat a tulajdonságokat benne, amelyek valóban szépek s amelyek hasznosak ránk nézve – s ezeken a pontokon, magyarán kimondva, hízlek neki. Ütöm a vasat, mihelyt valamely irányban jó indulatot veszek észre benne.¹⁴ Hatalmi kérdésekbe nem avatkozom, mint azt szegény elődöm tette;¹⁵ egyelőre kikliklok minden véleménynyilvánítás előtt, ha ilyesmi szóba kerül. Ő ezt már megértette s sokkal kevésbé közeledik felém ilyen dolgokkal, mint eleinte. Mivel pedig magamat illetőleg sem ambicionálok semmi hatáskört, mások fölé emelkedést, bizonyos állandó tekintélyre tettem szert, önzetlenséggel gyanúsítanak. Például tudományos kutatások dolgában – amit eleinte igen ridegen kezeltek – most már rendszerint döntő a szavam, itt már erőszakoskodni is merek.

Nehéz viszonyok vannak itt, s éppen azért már ezt az eredményt is sokra kell becsülnöm.

Legnagyobb baj az, hogy a Kossuth munka miatt még Esterházy történetből nem dolgozhattam semmi komolyat. Ezt a herceg bizony eléggé zokon veszi.

Az emigrációs munka – ha valami csapás nem ér, – készen lesz két hónap múlva. Szeretném, ha a Napkeletben megjelent felolvasásomat elolvasnád; átdolgoztam, s talán jobb, mint amikor felolvastam¹⁶. A felolvasás után elhangzott kritikákból sokat tanultam és önérzetesebben fogalmazok most már. Sajnos, várnom kell még külföldről anyagot, mit kár lenne mellőznöm; de nehezen küldik, s pénzem is fogytán; igen drága mulatság. Jánossynak könnyebb lesz már a dolga, sok forrást ismerni fog, mire nekem úgy kellett rábukkannom. Vele állandó levelezésben vagyok s közlök vele minden eredményt, s viszont is. Ő mindenáron ki akar majd menni

14 Miután Esterházy Pál befejezte állam- és jogtudományi tanulmányait és 1924-ben doktorált a Budapesti Egyetemen, személyesen vette át a hercegi hitbizomány igazgatását, de titkárának befolyása változatlan maradt, noha többször is megkísérelték háttérbe szorítani. A herceg környezetében zajló intrikákat így jellemezte Hanna Molden: „Pál szakmai tevékenységét továbbra is Horváth Gábor határozta meg. Az egykori tanító támadhatatlan főtanácsadóvá lépett elő. Vitathatatlan a hozzáértése a gazdasági ügyekhez: nemcsak Pál, hanem Horváth érdeme is, hogy az Esterházy-uradalom mintagazdaságának számít. A herceg évek során függetlenedett titkára jóakarató gyámkodásától. Ő azonban mellette marad, annak árnyékaként. Egyvalaki képes Horváthra tekintélyével hatni, s ha kell eltávolítani: Esterházy Móric. Amikor Horváth egyszer arra készült, hogy részt vegyen a családi tanács ülésén, a gróf kiutasította. – A hűséges Horváth... Bizalmas, érdeklődő beszélgetőtárs mindig rendelkezésre áll, szívvel-lélekkel szolgál. Pál főnemesi társai Horváthot a háta mögött kispolgárnak, nyárspolgárnak nevezik, helytelenítik túlságosan nagy befolyását a hercegre, őt hibáztatják, amiért Pál eltávolodott társaságuktól, miközben éppen ez a Horváth örökösödött leginkább a hercegi tekintély fölött, az Esterházy hercegi ház- és udvartartásnál egyaránt. Horváth nem elégedett meg azzal, hogy urát hercegnek szólítsa: megkívánta, hogy környezete fenségnek vagy főméltóságú úrnak szólítsa.” (Molden 1999: 123–124)

15 Gaszner József (Székesfehérvár 1878 – Kismarton 1922) jogi doktor, 1910–1918 között – a háborúban töltött évek kivételével – Árva megye főlevéltárnoka. 1919-től 1922-ben bekövetkezett haláláig hercegi levéltáros Kismartonban.

16 Hajnal István: Kossuth Lajos viddini levele. Napkelet (5) 1925/1. 11–28.

Franciaországba, Angliába; ha sikerül neki, óriási előnyben lesz fölöttem. Legalább feldolgozhatja azt a diplomáciai részt is, amely nálam hiányos lesz.¹⁷

Kossuth jellemzése igen erős probléma, az ember könnyen tévedhet szélsőségekbe. Minden emberismeretét össze kell szednie annak, aki tárgyilagosan akar írni róla. Valóságos vitatkozást kell folytatnom önmagammal. Az adatok aránylag hiányosak; ha nem figyelek meg minden apró kis hírt, néha szavakat is, úgy színtelen az, ami a tollamból kikerül, s akkor hiába dolgoztam. Úgy hiszem, nehezebb ujkori téma nincs is történelmünkben, mint az emigráns Kossuth jellemzése, értve a technikai nehézségeket. Soha sem tudni, mit miért tett, milyen alapon – mert titkolódzva működött; s nehéz megítélni, hogy nagyhangú kijelentései szélsőséges optimizmusból erednek-e, vagy pedig valami általam nem ismert sikeres lépés támogatja-e azokat.

Azt már látom, hogy nem lesz érdektelen a könyv, s ez igen megnyugtató rám nézve, az önzés szempontján kívül azért is, hogy a Társulatnak mégis valami sikert jelenthet majd a munka.

Zárom soraimat, jókivánataim ismétlésével, melyekhez feleségem is sok üdvözetet csatol.

Maradok mély tisztelettel
hálás híved

Hajnal István

*Lelőhely: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára, Domanovszky Sándor hagyatéka, Ms 4524/357
Eredeti tisztázat*

IV.

Kismarton, 1925. június 6.

Hajnal István levele Domanovszky Sándor egyetemi tanárnak egyetemisták nyári szünetében levéltárrendezési munkára történő alkalmazására

Mélyen Tisztelt Professzor Úr!

Egy nagy kérésem lenne, Ő Hercegsége megbízásából. Az ügy is eléggé kedves – tán nem veszed rossz néven, ha fáradságot okozok vele.

A herceg úr megengedte, hogy az idei szünetőre 6 egyetemi hallgatót vegyek magamhoz a szerte heverő irattári anyag rendezésére. Tudniillik a levéltáron kívül

17 Jánossy Dénes (Baja 1891 – Budapest 1966) levéltáros, történész, 1916 óta állt az Országos Levéltár szolgálatában, 1942–1949 között a Levéltár főigazgatója. Az általa készített szóbanforgó forráskiadvány: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–52. I. – II/1–2.* Budapest, 1940–1948.

mindenfelé elszórva szekérszámra hevernek régi iratok, a XVI. századtól kezdve – ezeket akarom most összegyűjteni és nagyjából rendezni.

Nem tudom, nem késő-e egy kissé a dolog – nem széledtek-e már el a hallgatók?

Javadalmazásuk persze nem lenne túlságosan fényes, de annyi mégis, hogy a nyarat önköltségükön eltölthetik. Lakás, ételmezés, utazási költség és a jövő évi első szemeszterre való tandíj megtérítése. Ez utóbbi tétel nem tudom, hogy fog kialakulni, de remélem, hogy fejenként másfél milliót sikerül nekük juttatnom.

Lehetőleg olyan hallgatók kellenének, kik németül is tudnak, legalább valamennyire – mert az anyag túlnyomó része német.

Azt hiszem, helyeselni fogod, Méltóságos Uram, ha azon az állásponton vagyok, hogy a hallgatók feladatát komolyan fogjuk fel és tényleg produkáljunk valamit. A herceg illuzióit fenn kell tartanunk a feladat komolysága iránt. Ezért lehetőleg ambiciózus fiúk kellenének. Mindazonáltal napi 6 órai elfoglaltság teljesen elegendő lenne és többi idejükkal szabadon rendelkeznének.

Két hallgató jönne Eszterházára, kettő Fraknóra, egy Kismartonba, egy változva Kismarton, Lakompak¹⁸ és Eszterházára.

Igen kérek, Professzor Úr, kegyeskedjél választ adni, hogy vállalhatod-e a hallgatók kiszemelését. Én e hó közepén Pestre utazom, s akkor perfektuálhatjuk a dolgot s mindjárt jöhetnének is. Aki Burgenlandba akar jönni (Kismarton, Fraknó, Lakompak) az lehetőleg szerezzon útlevelet.

Bocsánatot kérek, hogy kérésemmel alkalmatlankodom – de a herceg úrnak is mindenekelőtt a Te neved jutott eszébe.

Szíves válaszodat kérve,
maradok mély tisztelettel
alázatos híved

Hajnal István

Lelőhely: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára Domanovszky Sándor hagyatéka, Ms 4524/359
Eredeti tisztázat

¹⁸ Sopron megyei község. Mai neve Lackenbach.

V.

Budapest, 1926. szeptember 28.

Hajnal István jelentése herceg Esterházy Pálnak a kismartoni hercegi főlevéltár iratainak Budapestre költöztetéséről

Főméltóságú Herceg Ur!

Mély tisztelettel bátorkodom Főméltóságodnak a hercegi főlevéltárnak, valamint a könyvtár egy részének szállításáról és a budai palotában való elhelyezéséről a következőkben jelentést tenni.

A levéltári vasállványokat ismételt sürgetésre a Schlick gyár augusztus közepére valóban elkészítette. Minthogy Hercegséged magas rendelete úgy szólt, hogy szeptember elsejére a levéltárnak fel kell állítva lennie, haladéktalanul az anyag elszállításához fogtam.

Az új helyiségek befogadóképességét, amennyire lehetett, felbecsülve, azt találtam, hogy azokban nem csak az eszterházai főlevéltár, hanem a kismartoni levéltár anyaga is elférhet. Azért még a legutolsó napokig is sietve átküldtem Kismartonból a még ott levő iratokat is, úgy hogy ott már csak egy-két szekrény kevésbé értékes irat fekszik, amely iratokat főként a kismartoni várban szerte fekvő modern iratok közül tettem félre.

Minthogy az anyag egy vasúti kocsiban nem fért el, két részletben intéztem az Eszterházáról Pestre való szállítást. Ez a szállítás a Hercegségedtől elrendelt óvintézkedések között ment végbe. Minden ládát külön lepecsételtem, jegyzékelttem, a vagonokat saját magamonkívül egy ellenőrző tisztviselő és két vadász kísérte. A M.Á.V. igazgatójának személyes utasítására mindkét vaggont mindenütt rögtön a legközelebbi személyvonathoz csatolták, úgy, hogy este elindulván Eszterházáról, másnap reggel mindkét esetben már Pesten voltunk és még ugyanazon délelőtt a ládákat a palotába szállíthattuk. A jegyzékeket szállítás előtt és kicsomagolás után Komlóssy számtartó urral, mint az Igazgatóságtól kirendelt ellenőrrel, összehasonlítottuk és semmi hiányt sem találtunk. E hitelesített jegyzékeket, Főméltóságod távollétében, az Igazgatóságnak adtam át.

A levéltár anyaga a két vasállványos helyiségben kényelmesen elfért.

Az udvari szobába került az Eszterházán volt levéltár, tehát az anyagnak jogi és történelmi szempontból értékesebb része. Itt sorakoznak egymás után az egyes repositoriumok iratai, azok, amelyeket már a múlt évszázad elején osztályoztak, jó részüket a hercegi birtokok szerint csoportosítva, másik részük pedig tárgyi szempontok szerint: A Hercegi Ház jogai, kiváltságai, családi viszonyai, továbbá vallási és politikai ügyek szerint. A repositoriumokon kívül e teremben vannak még a történelmi értékű levelezések, különösen a két Herceg-nádor levelezése, továbbá a családi levelezések egészen a legújabb évtizedekig. Ide helyeztem el a Kismartonból most áthozott pecsétgyűjteményt is, valamint az értékesebb érmeket.

Az utcai teremben áll a zenei levéltárnak a világi zenére vonatkozó része, azon része, mely Eszterházán, Fényes Miklós¹⁹ lakosztályában volt elhelyezve, a Haydn kéziratokkal együtt, amelyeket az eszterházai levéltár őrzött. A zenei levéltáron kívül minden, ami e teremben van most került át Kismartonból. Legnagyobbbrészt akasztzerű gyűjtemények a XVIII. és XIX. századból. A Hercegek és titkári hivatalaiknak hivatalos levelezései, rendeletei, a beérkezett jelentések, kérvények, egy nagyobb részük kötetekben foglalt másolatokban, jegyzőkönyvekben. A hercegi kormányzók, majd egyes jelentékenyebb szerepet vitt tisztviselők hivatalos iratai. Egy nagy terjedelmű osztálya az ügyiratoknak, uradalmak szerint csoportosítva. Hercegi jogtanácsosok, ügyészek iratai. Az alkalmazottakról szóló konvenciók könyvek, csaknem teljes sorozatban. A XIX. század elnöki és zárgondnoki iratai. A kegyuri ügyek iratai. Végül pedig a levéltár hivatalos levelezésének nagyobb sorozata, a múlt század elejétől kezdve. Ugyanitt fekszik a térkép- és tervrajz gyűjtemény is, melynek egy része régebben is a levéltár anyaga volt, más részét pedig a kismartoni épületekből gyűjtöttem össze.

A könyvtárteremben helyeztem el a levéltár régi jegyzékeit, mintegy száz kötetben, valamint a hercegi birtokok, épületek és műkincsek leltárait.

Ezzel tehát Főméltóságod nagylelkű áldozatkészsége folytán, együtt van az az anyag, amelyet a békeidőben mint levéltári anyagot gyűjtöttek össze és amely a háboru előtt Kismartonban a négy levéltári teremben volt elhelyezve. A vasállvány-rendszer célszerű voltát igazolja az az körülmény, hogy a négy terem anyaga két helyiségben elfért, holott e helyiségek mindegyike kisebb a volt kismartoni szobák bármelyikénél. Itt van azonkívül még a zenei levéltár egyik fele is, amely Kismartonban az oratoriumban volt elhelyezve.

A értéket jelentő anyagból csak a zenei levéltár egyházi része maradt Kismartonban. De ez a rész mégis sokkal kevésbé értékes, mint az áthozott világi zenei rész. Miután osztrák tudósok kutattak már a Kismartonban maradt egyházi zenei iratokban, azokat valószínűleg nem lehet már áthozni a jövőben magyar területre. De szerény nézetem szerint az óvatosság különben is azt írta elő, hogy valami anyag maradjon Kismartonban is és ez által mintegy bizonyíthatassuk korrekt magatartásunkat az osztrák igényekkel szemben.

Fájdalmas dolog, hogy a fraknói nagy iratgyűjtemény a határon túl van. E gyűjteménynek anyaga darabonként nem értékes, de egészben véve a gazdaságtörténet és társadalomtörténet szempontjából nagyjelentőségű. Egyelőre úgy lehet majd ez anyagot használni, mint az jobbára eddig is történt: Megfelelően betanított, alkalmas fraknói várgondnok útján. Azonban a későbbi évek programjával talán ki lehetne tűzni a fraknói anyag egyes értékesebb csoportjainak kiválasztását és azoknak alkalomadtán lassu óvatossággal való áthozatalát is. Ha minden évben két szekér jutna is csak át, egy emberöltő alatt be lehetne fejezni e feladatot, az egész fraknói anyagnak magyar területre való áthelyezését. Mindez azonban sok más kérdéssel állana összefüggésben, mint például a hely kérdésével is. A fraknói 20-25 szoba irat-

19 Herceg Esterházy Miklós (Bécs, 1718 – Bécs, 1790), az eszterházai (fertődi) kastély építője.

anyaga vasállvány-rendszer mellett elérne 5-6 szobában. Ezt a kérdést tehát csak mint a távoli évekre szóló gondolatot bátorkodtam érinteni Főméltóságod előtt. Egy óvintézkedés azonban talán már most is helyén való lehetne, mégpedig az, hogy a fraknói gyűjteménybe osztrák kutató ne bocsáttassék a jövőben sem, nehogy annak anyagáról és méreteiről jegyzeteket készíthessen. Az nem lehet baj, ha tudják, hogy Fraknón irattár van, csak azt ne tudják, hogy mi és mennyi van ott. E célból talán nem ártana, ha a várgondnok bizalmas szóbeli utasítással láttatnék el.

Ugyancsak ez állana a Lakompakon elhelyezett anyagra is, amelynek átszállítását Főméltóságod engedélyével már a mult télre terveztük, de nem hajtottuk végre, mert Rónay felügyelő úr a határon nem találta biztosnak a helyzetet. Itt is célszerű lenne talán, ha Hercegséged elrendelni kegyeskednék, hogy a kérdéses pár szekrényre menő régi anyagot lehetőleg zárják el idegen szemek előtt.

A kőszegi várban levő anyag szerény nézetem szerint elég értékes ahhoz, hogy Budapestre szállíttassék, úgy hiszem, hogy kevés összehuzódással helyet találhatna az a budai levéltár utcai szobájában, esetleg a könyvtár alsó zárható szekrényeiben. Erre nézve tehát bátorkodom kérni Hercegséged magas utasítását. Bár szívesen végezném személyesen is e szállítást, mégsem tartom azt feltétlenül szükségesnek. Talán elég lenne az, ha Hercegséged valamelyik tisztviselője venné át a kőszegi anyagot az ottani várgondnoktól, jórészt jegyzőkönyvekből áll az, amelyeket az iratcsomókkal együtt, darabszámra vehetné át és csomagoltathatná a kiküldött tisztviselő.

A Dombóvárrott fekvő anyag jórészt adminisztratív természetű, de sok megőrzésre méltó irattal, térképpel. Itt előzőleg valamelyik, az adminisztrációban jártas tisztviselőnek kellene a gondos kiválogatást végeznie, a fentmaradt részből aztán Budára lehetne hozatni a levéltári őrzésre méltó iratokat.

Kismartonban igen nagy iratanyag fekszik még a Vár II. és III. emeletén, amelyeket a mult években gyűjtöttem össze. Ott vannak a központi igazgatósági iratok 1876-tól 1905-ig, teljes rendben. Ezekre gyakori szükség volt és lesz a jövőben is. A mult években én használtam azokat a szükséges esetben, most, Főméltóságod magas utasítására, Mikolás tanácsos úr kezelése alá kerülnek. Nézetem szerint azonban ez igazgatósági iratok helye Eszterházán lenne, ahol az igazgatóság közvetlenül használhatná azokat. A volt levéltár helyiségében kényelmesen elférnének. Az osztrák hatóságok, modern adminisztratív iratokról lévén szó – kifogást nem emelhetnének ez iratok elszállítása ellen. E központi iratokon kívül nagy tömege van még Kismartonban a szétszórt állapotban lévő adminisztratív természetű iratoknak. Ezekre nézve szintén az lenne tiszteletteljes javaslatom, hogy egy, az adminisztráció minden ágában jártas tisztviselő végezzen bennük alapos és végleges válogatást, a fennmaradó rész Kismartonban maradhatna továbbra is, vagy esetleg Fraknóra szállíttathatnék.

Ezekben bátorkodtam a levéltár költözködésével összefüggő kérdésekről Főméltóságodnak tiszteletteljes jelentést tenni. Engedelmet kérek még azoknak felsorolására, akik a Kismartonból magyar területre való szállítás kényes feladatában dicséretre méltó szolgálatot tettek. Első helyen Merényi intéző urat bátorkodom megemlíteni, aki a tizenkét titokban küldött szekeret ügyes irányítással minden

kellemtelenség nélkül átsegítette a határon. Osztrák területen e célt Praznovszky erdőmester úr szolgálta, mindig a legfigyelmesebb gondoskodással. Kitünő és szinte önfeláldozó munkát végzett Fasching kismartoni hercegi vadász is, ki minden kocsit személyesen kísért el és mindig értett ahhoz, hogy a néha mégis mutatkozó veszélyeket ügyesen elkerülje. Nehéz munkát végzett Janzso István kismartoni levéltári inas is, aki valamennyi szállítmány csomagolásánál segédkezett. A levéltár Pestre szállításának [!] ugyancsak résztvett Fasching vadász és Janzso inas, kívülök pedig még Szeifert eszterházi fővadász is. Ők segédkeztek a be- és kicsomagolásnál, valamint a budai levéltár első rendezésénél is, amelyet [!] számos napon kora reggeltől késő estig folyt. Azt hiszem Főméltóságod kegyes helyeslésével sikerül találkoznom, amikor a hercegi tisztviselők és alkalmazottak munkájáról dicsérőleg megemlékezem.

A budai könyvtárba szállítandó könyvek kiválogatásában többféle szempont vezetett. A levéltári munkához szükséges kézikönyveket mindenesetre magammal kellett vinnem. A magyar történetre vonatkozó újabb munkákat is lehető teljes számban, valamint a világtörténetre vonatkozó újabb műveket is. Lehetőleg teljesen át kellett szállítanom az Esterházy-gyűjteményt is, bár annak egy része régi mű, tehát kiviteli tilalom alá esett. A komolyabb folyóiratokat is ezekhez soroltam, már csak azért is, mert a legtöbb folytatólagosan járni fog a jövőben is. Ezeken kívül kiválogattam egy nagyobb sorozat érdekesebb és szebb modern földrajzi, csillagászati és természettudományi művet is. Igyekeztem besorozni olyan műveket, amelyek Pesten vagy sehol, vagy pedig nehezen kaphatók. Ezért elhoztam az *Allgemeine Zeitung* évfolyamait a múlt század elejétől kezdve a hatvanas évekig,²⁰ a modern történetírás számára megbecsülhetetlen segédeszköz és tudommal ritkaság Magyarországon. Ezenkívül a nem hitbizományi könyvtár-töredékekből, különösen pedig Alajos herceg hagyatékából számos művet válogattam össze, amelyek különösen a múlt század politikai és diplomáciai történetére vonatkoznak és amelyek főként angol kiadványok.²¹ Pesten valószínűleg nem találhatók.

Ezekhez járultak a bibliografiai értékű kiadványok, amelyeket részben Eszterházi Záról hoztam el, részben pedig a budai palotagondnoktól vettem át és amelyeket a könyvtár zárható szekrényeiben helyeztem el.

A budai könyvtár köteteinek száma jelenleg megközelíti a négyezret.

Ha előre láthattam volna azt, hogy a levéltári helyiségekben kényelmesen elfér a levéltári anyag, még több könyvet hoztam volna el Kismartomból, de így arra kellett számítanom, hogy a levéltári anyag egy része is kiszorul a könyvtár állványaira. Most azonban már kitűnt, hogy az iratok számára nem szükséges helyet fenntartani a könyvállványokon és ezért azt a javaslatot bátorkodom tenni, hogy Kismartomból még egy-két száz kötet válogattathassék ki a budai könyvtár számára. Annál is inkább, mert, mint szóbelileg már jelenteni bátorkodtam, az osztrák pénzügyőr

20 Bizonyára az Augsburgban 1798–1866 között kiadott *Allgemeine Zeitung*ról volt szó. Vajh hova került ez a hatvan évfolyam?

21 Esterházy Alajos herceg (1844–1912), lovassági tábornok, az 1880-as évek közepétől 1901-ig katonai atassé Londonban.

okvetetlenkedései miatt az elszállításra csomagolt könyvekből egy fél ládát kénytelen voltam Kismartonban hagyni és e könyvek elszállítását későbbre halasztani.

A könyveket jegyzék ellenében a Bundesdenkmalamt²² hivatalos engedélyével hoztam át a határon. Ez engedélyt az említett hivatal egy tisztviselője, kivel egy frankónói utazásom alatt kötöttem ismeretséget, állította ki a legnagyobb előzékenységgel.

Jelentésem tudomásul vételét kérve, maradok mély tisztelettel

Budapest, 1926. szeptember 28.

Főméltóságodnak
legalázatosabb szolgája

egyetemi magántanár
hercegi levéltáros

Lelőhely: Magyar Országos Levéltár, Esterházy Hercegi Levéltár, P. 114 Levéltárra vonatkozó iratok, 47. cs. Nr. 6853
Eredeti fogalmazvány